

PALÓCFÖLD

PALÓCFÖLD

1985/6.

XIX.

MŰVELŐDÉSPOLITIKAI, IRODALMI, MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

- 1 Csanády János: Dunatáji rapszódia, Gravitáció hordszalagján, Másnap (vers)
3 Borbély Tibor: Csak-versek
4 Kőváry E. Péter: Toronyugrás (elbeszélés)
8 Sarusi Mihály: Csúszda (elbeszélés)
11 Csepeli Szabó Béla: Öregek szerelme, Tűzszomj (vers)
12 Ádám Tamás: Tolvonás az égen, Nincs már védelem, Anyám (vers)
13 Tandori Dezső: A mai nap mint holnap (vers)
16 Veres János: Palackposta (vers)

VITA

- 17 Petőcz András: És mégis politika?

ABLAK

- 20 Egy arc Jugoszlávia mai lírájából (Csala Károly)
21 Radovan Zogovic versei
27 Ballada a kút vizéről (Kőrössi P. József)

KÖZMŰVELŐDÉS ÉS VALÓSÁG

- 32 Brunda Gusztáv: Hol a helyünk a karavánban? (tanulmány)
38 Korill Ferenc: Egy filmforgalmazó kettős tudata (kritika)
42 Mészáros György: Utolsó beszélgetés Balázs Jánossal

HAGYOMÁNY

- 46 R. Várkonyi Ágnes: II. Rákóczi Ferenc emlékezete (tanulmány)

TÖRTÉNELMI FIGYELŐ

- 50 Krimik a történelemben (Romsics Ignác)

TANULMÁNY

- 53 Csokonai Attila: Négy évtized gyermek- és ifjúsági irodalma
60 Pósa Zoltán: Mese és valóság határán

Dunatáji rapszódia

Vitorlák a messzi tengeröbölben
a zöld-vizű hullámokon,
itt földet szorít az ökölben
tenyér a magyar homokon,
– tengerek, tudjátok-e a földet
vitorlásokkal hátatokon,
hogy itt a föld hátán tenyérnyi
országban, szél-fúttá humuszon
micsoda vágyak lávája égeti
a szíveket? Izzok, amíg kimondom:
vitorlák a messzi tengeröbölben
a zöld-vizű hullámokon,
barna karok forgatta vásznak,
míg reptetitek a jachtot,
s fröccsenő vizet vág a hajóorr,
mi itt fellélegzünk, ha jókor
jön az eső a tengerek felől,
s véres föld csurran ki az öklök
kapcsos, szorító ujjaiából.

Csak-versek

Illyés Gyulának

CSAK AZÉRT,

mert arcomon még a bőr,

hús és izom? Ezért nem hiszik,

hogy én leszek „szegény Yorick”?

Hihetőbben szól majd a néma
koponya,

ha akiből-amivé sikerült már az

időnek és a földnek lecsupaszítania?

CSAK VÉLETLENEK

illeszkedtek össze úgy, hogy
tervezettnek

tűnik most az út?

Közös utunkat egyszer nélkülöm

felszedheted te,

– halomba rakva a követ –

mert építeni majd új utad,

szükséged lehet rájuk is

– mint a véletlenekre.

CSAK AZ ESŐ

vert szembe minket a bakon,

Gyermekkoromból még ezt is tudom,

és eszembe jut amikor szemembe

most fröccsen a sár

a gyerekkoromból indult úton.

CSAK AKKOR

kezdődik az igazi baj,

amikor az ember már

nem csupán magában

beszél, de ajtót is nyit,

ha kilincset zörget a szél!

CSAK EGY FELTÁMADÁST

engedélyezett fiának az Úr,

és én a halandó molnár fia

már ki tudja hányadikra

készülődöm konokul vérzön

a hitben megfeszítetten?!

Toronyugrás

Arányi, a Pest összes iskolájából kitiltott diák úgy kerül éppen a mi osztályunkba, hogy a Csökmői-ikrek unokatestvére volt. Csökmőiék–Tseökmeöy-nek írták a nevüket (ezen mindenki röhögött) és nem félték senkitől. Nagyjuk, az öreg Hricsovinyi állt a hátuk mögött, azzal a tekintéllyel, amit még tizenkilencben szerzett, mint városparancsnok-helyettes. Ácsnak tanult, eredetileg, de hamar rájött, hogy ennél sokkal többre hivatott, amit a román intervenciók is megsejthettek, mert Hricsovinyi elvtárs elsők között kapta meg Csabán a *dózcsecsincset*. Ez, meg az, hogy egyetlen kortyban tudott meginni egy liter rumot, egyenlővé tette a karrierjét negyvenöt után.

Sokan példát vehettek volna róla, mert legalább tizenötféle fontos tisztséget töltött be, míg csak hatvanhét évesen a temetkezési vállalat igazgató-helyetteseként nyugdíjba nem vonult. A különböző posztokon mindig derekasan állta meg a helyét, építette a jövőt és aggódott is érte. Amikor a legvégén a temetkezési vállalat igazgatóhelyettese lett, egészen összetört az aggódástól. „Nem fogjuk tudni teljesíteni a tervet. Nem fogjuk tudni teljesíteni a tervet” – támadt rá utóbb az utcán ismerőseire. És ez így ment volna a végtelenségig, ha egyszer apám azt nem mondja neki egy ilyen találkozáskor, hogy miért nem jár jó példával elől a Hricsovinyi elvtárs?! Akkor nyugdíjba vonult. De a tekintélye az megmaradt.

Ez a tekintély volt a Tseökmeöy-ikrek rettenthetetlen bátorságának egyik tápláló forrása. A másik meg a nagybátyjuk, az öreg Hricsovinyi fia, aki szintén nem félt senkitől, a már említett okból, másfelől meg azért, mert testi ereje, sőt megjelenése is, felért egy bivalyval. Homlokán, két oldalt, valódi szarvkezdemények dudorodtak, így a Bivaly Bandi név ellen, ami valamikor régen ráragadt, egy szót sem szólhatott. Nem is szólt, a maga módján még igyekezett is rászorgálni erre a megkülönböztetett címre.

Legendák lengték körül száznegyven kilós alakját. Ezekben a történetekben Hricsovinyi András félelmet nem ismerő lóköttőként áll előttünk, akinek minden tettét két dolog vezérli. Az egyik, hogy egyszer s mindenkorra kikerüljön az öreg veteránnak, apjának árnyékából, hogy bizonyítsa, boldogul a „vörös” Hricsovinyi érdemei nélkül is az életben. Persze ez nem volt könnyű, mert az öreg Hricsovinyi érdemei hervadhatatlanoknak bizonyultak, ami nem csoda, mert Csabán egyedül ő merte visszalopni az intervencióstól az elrekvírált lovát. Ezért kapta a huszonötöt a Pánmajster szerint, nem azért, mert benne volt a direktóriumban.

A másik ami Bivaly Bandit a cselekedeteiben mozgattta, talán még az előbbinél is erősebben, az, hogy tetszeni akart. Szerette volna, ha az egész város szereti. Ártatlanlelkűsége ebben nyilatkozott meg leginkább, mert aki városunkat ismeri, jól tudhatja, mely hiú ábránd itt mindenkinek tetszeni! Ezt még legelső polgárunk, a 45 után országszerte igazán népszerűvé lett első

megyei főispán, sem tudta elérni, pedig ő aztán tényleg mindent megtett, hogy az emberek szívébe lopja magát.

Amikor begyűjtési miniszterré lépett elő, tőlünk vitte el a legtöbb enivalót a főváros élmezésére. Minden hét végén megjelent személyesen is fekete Csajkáján, három disznót vágatva le jó embereivel, a vágási tilalom megszegéséért járó igen szigorú büntetéssel mit sem törődve, s vitte föl a kolbászt, sonkát, Rákosi elvtárséknak. Mindezt csak azért, hogy szűkebb pátriájának különleges bánásmódot eszközöljön ki. Ebben ért is el némi credményt, hiszen vidékünk rövid néhány év leforgása alatt az ország legszegényebb övezetévé vált.

Mondták is egy alkalommal a hazlátogató miniszternek egykori kenyeres pajtásai:

– De szép nagy teherótód van, te Ondris!

A miniszter méltatlankodott:

– Ne bomoljatok, elvtársak! Személyótó ez, nem teher!

– Noked Ondris, de nem nekünk! Nekünk teher!

A miniszter lelki nagyságát tanúsítja, hogy nem sértődött meg azért az övéire, továbbra is támogatta osztályos társait, de, s ez újabb bizonyíték az előbbire, csak az elvtársiasság és az erkölcsösség határain belül. Így volt ez akkor is, amikor a tökéletesen kifosztott megyéből küldöttség érkezett hozzá. Földijeit minisztériumi dolgozószobájában fogadta, ahol éppen fehér kenyeret és füstölt kolbászt falatozott az íróasztal félig kihúzott fiókjából. Amikor az általános éhínségre panaszkodó csabai delegáció a színe elé járult, gyorsan betolta az asztalfiát, s egy másikat húzott ki félig, amelyben fekete kenyeret, meg avas szalonnát tárolt. Így midőn a keserű szavak elhangzottak, a miniszter fénylő arccal mutatta fel a rekvizitumokat:

– Ejnye elvtársak, miért panaszkodtok a fekete kenyérré? Örüljünk neki, hogy még ez is van. De nézzétek csak, én is ezt eszem!

Csoda-e ha példája még ma is cselekvően hat a csabai népre?

Csoda-e, ha Bivaly Bandi, ki nem kevesebbre tört, mint elődei, tanult cze kből a megindító példák ből? Ő vezette azt a kis diákcsoportot is, amelyik ötvenhatban a felszabadulási emlékmű tetejéről eltávolította a vörös csillagot. Igaz Bivaly Bandi ezt nem politikai meggyőződésből, vagy esztétikai indítékból tette, mint ahogy azt sem, hogy fél évvel később egyenesen a hátára tetováltatott egy ilyen csillagot. Ő egyszerűen csak tetszeni akart. Ez alkalommal a Pánmajszternek, aki mint a legtettekesebb utcaparancsnok éppen kerületparancsnokká lépett elő. Igaz csak negyvennyolc órára, mert akkor a börtönből szabaduló Kaczko átvette tőle a parancsnokságot. Ám ez a negyvennyolc óra Bivaly Bandinak éppen elegendő volt ahhoz, hogy megnyerje az előljáró elismerését.

Ahogy a vörös csillag ízzé-porrá zúzó dott az emlékmű tövében, Bivaly Bandi 140 kilóját meghazudtoló fürgeséggel trappolt jelteni a parancsnoknak. A Pánmajszter, vagyis hát Dubánszki Máté cipész, kerületünk esze, karbafont kézzel hallgatta a lihegő hústornyot:

– Máté bácsi, levertük a vörös csillagot!

A Pánmajszternek szeme se rebbent, úgy válaszolt:

– Jól van, fiam! Hisz ti tettétek föl!

No azért mégsem szabad azt hinni, hogy Bivaly Bandi elvtelen volt, vagy hogy ne lettek volna elvei. Voltak, de nem arról lett híres, hanem az erejéről. Később aztán hős is lett. Életmentő.

Egy diáklány – történetesen a kis Hankóczki, aki miután a Deli velünk együtt faképnél hagyta, ráadásul a gimnáziumban belekeveredett egy disznóságba is – végső elkeseredésében felmászott az evangélikus toronyba. És éppen ez volt benne az érdekes. Mert az még rendjén volna, hogy egy ki tudja kitől megesett lány szégyenében véget vet az életének. De hogy egy katolikus az evangélikus templom tornyából akarja levetni magát arra csak egy magyarázat lehet. (Miután ezekben az években a vallásosság túl nagy érdemnek nem számított, legfeljebb az állami akarattal mit sem törődő, egyetlenegy temetést ki nem hagyó télen, nyáron, utcán, otthon, mindig fekete ruhát viselő öregasszonyok körében keltett némi megbotránkozást.)

Valószínű, hogy Eszti ke nem tudta, hogy a csabai az ország legnagyobb evangélikus temploma, éppen csak láthatta, hogy elég magas tervének végrehajtásához. Egy valamit azonban számításán kívül hagyott. Azt, hogy mint rendesen, Bivaly Bandiék akkor is ott hűsölnek a templomkert égbetörő fáin alatt, szerzte köpködve a szotyola magjának héját és a lucfenyők alá hajigálva a kiürült sörösüvegeket.

Mikor tehát a kis Hankóczki kilépett a harang melletti ablakocskába, hogy egy utolsó pillantást vessen a várost belepő porfelhőre, valaki a fiúk közül fölkiáltott a kertben:

– Atyám! Micsoda angyalka!

És a fiúk, akiket a pán farár csöndesen megtúrt az árnyas templomkertben – a vörös világ lassú erjedésére utaló első jelnek tartva Bivaly Bandiék törvényt se tisztelő magatartását –, szóval a fiúk mind talpraugráltak, úgy meresztették a szemüket a sörgőzön át, hogy a szélben az ég felé lebbenő kék szoknya alatt mindent jól láthassanak. De hát ahhoz egy jó messzilátó is kellett volna, mert az angyalka legalább hetven méterrel a fejük fölött jelent meg.

– Ez röpül! – hangzott a kiáltás, azután meg egy szörnyű sikoly és Bivaly Bandi a következő másodpercben már ott is tartotta karjában az ég ajándékát.

A toronyugrás rendkívüli hatást tett Bivaly Bandira. Nem csak Eszterkét vette hamarosan feleségül, nem csak a balkézről jött fiúcskát íratta a nevére, de elvadította magától egykori csodálói csapatát is, föl hagyott az ivással, a bolondozással, minden munkát föl vállalt, dolgozott hajnaltól késő estig, csak-hogy Eszterke minden kívánságát teljesíthesse. Mert Eszterke is megváltozott a toronyugrás óta, amiről a papok a katolikus és evangélikus templomokban egyaránt olyan jelentőséggel és súllyal szóltak, mint Saul pálfordulásáról. És Eszterke ehhez méltóan viselkedett, még a divatot is ő diktálta a városban.

Ahogy nőtt Eszterke dicsfénye, úgy halványult Bivaly Bandi régi dicsősége. A rettenthetetlen férfiú, aki soha nem ijedt meg a saját árnyékától, pedig abból is jókora volt neki, még egyszer megmutatta, ki is ő valójában: a rendőrrel farkasszemet nézve átment a tiloson, sőt, amikor az őrmester megbüntette egy ötvenessel, a régi világfí mozdulatával nyomott a kezébe egy százast:

– Tegye csak el tábornokom – veregette meg a rendőr vállát –, visszafelé is erre jövök.

Erre mondják azt, hogy a vér nem válik vízzé, hogy kutyából nem lesz szalonna, meg a többi. Ez azonban már kevés volt ahhoz, hogy megint napokig róla beszéljenek, mint annak előtte. Ráadásul unokaöccsei, a Tseök-

meő-ikrek addigra réges-rég az örökébe léptek már, s az ilyen, ma már csak megmosolyogni való tréfáknál sokkal megrázóbb cselekedetekkel tartották izgalomban a várost. Hogy lesz belőlük valami, azt már akkor sejteni lehetett, amikor harmadiknak Arányi, a pesti unokatestvérük társult hozzájuk. Amivel ketten kezdték, az mind ártatlan csínytevésnek számított ahhoz képest, amivel később évek múlva már hárman folytatták.

Az ikrek a bugyigyűjtéssel kezdték. Lesben álltak kapujukban, s ha arra jött egy lány, elkapták, bevitték a kapu alá, és elvették a bugyiját. Magyarázatát senki nem tudta, de az ügy csak a negyvenhetedik kis alsónadrágocskánál pattant ki, amikor egy reggel a város másik felében lakó tanácselnök-helyettes nyolcadikos kislányának nem volt mit fölvennie.

– Volt vagy tizenöt bugyid kislányom! – csapta össze a kezét csodálkozva a mama, aki első pillanatban a bejárónőre gyanakodott, de a kislány a papa második pofonjára zokogva vallott be mindent.

A fiúk viszont a szembesítéskor is tagadtak mindent, sőt kikérték maguknak, hogy ilyen gyógypedagógiás dolgokkal gyanúsítgassák őket, s hogy bizonyítsák, milyen távol áll tőlük az egész, kijelentették: nem is tölthetik mostanában ilyen hülyeségekkel az időt, amikor éppen azon fáradoznak, hogy összehozzanak egy ütőképes csapatot Erdély visszafoglalására.

Ekkor jártuk ki a hetedik osztályt.

Csúszda

Itten él, éldegél Hofman Iluska. Amolyan német lány. Ahogy itten mondják, sváb lány. M-ről szakadt ide. Hogy mért épp ide?

Sváb lány létére mi más lehetne, mint némettanárnő. Mindig abban bízott, hogy német faluba kerül. Mindenki ezt várta, tanárai meg a szövetség. Mert csupa hit, odaadás. Mindig mondta az anyja, német fiú kell neked, legalábbis V-i. De, hogy P-i. . .

A rosseb vigye el, nem sikerült. Pedig, hogy ropta a német táncot, dalolta a német dalt, szavalta a német költeményt. Hány ilyen ember kellene szertc Dunántúl! Kis maradék német faluban anyanyelvre tanítani az öregapjuk beszédjét feledő s nem értő apróságokat, német játszóházba csalni leányokat, fiúkat, hogy mentsék, ami még menthető.

Csakhát milyen is az élet. Megkeveri az emberiséget. Hihet ő anyja szavának, maradna ő német lámpásnak magyarai tengerben. De az a szerelem. Betett neki.

Még a főiskolán. Összemelegedett, mint annyi társa, egy magyar legénnyel. A főiskolai évek nehéz esztendők. A legszebb, ám a legveszedelmesebb. Majd-hogynem az első fiúval. Csak be a leányszálló szobájába, s kész. Együtt is van a szerelem. Nem élni nem lehet. Nem ölelni lehetetlenség. Amikor minden úgy kivirul. Persze, másként kellett volna. Érteni, hogy ez csak játék. S nem verre megy. Tán anyjának volt igaza. Német fiúval is járhatott volna így, de akkor legalább most nevelhetné gyermekeiben is a huszonegyedik század Német-Bakonyát. A tizenkilencben elsőnek földosztókét, azokét, akiket a föld éhe hajtott a nagynémetek közé, vagy éppen a nagynémetek ellen.

A kis vörös. Így hívják a T-iek. Egyébként szóke, kiköpött német lány. Selymes fehér bőrű, bódítóan szőszke, valahogy a szája is németes. Északról vagy honnan közénk keveredett bájos teremtés. Száznyolcvan, mert különben jó nővésű. Csak a melle ne lenne olyan pici. Szinte befelé hajlik. Ám nem pompázik csali ruhában, nem rejti vekni nagyságú mummell mögé a valódit. Csak így jár, igen lányosan. Persze még nincs gyereke.

T-n szolgálati lakás várta őket. A fiú szeret kertészkedni, hát a földnek is örültek. Németes faluban schol sem kínáltak otthont, a szomszédban lebeszéltek a szülőket, mi az, már megint volksbund? Márpedig hónapos szobához nem volt kedvük. Ki tudja, jönnek a gyerekek, meghát a legény szülei a közeli városban laknak. Tiszta haszon, mondta a fiú, menjünk T-re. Még Iluskában motoszkált a jó érzés, mégis csak sváb faluba kéne menni, akár a Dráva mellé, dehát a szerelem. Az élet erősebb volt, mint a remény.

A kis kommunista, szokták emlegetni. A pap se nagyon szívelte. Ez az Ilus játszóházba csábít minden fiatal. Ifikörbe, színjátzó-, néptáncos-, fényképész-körbe, szóval be a művelődés házába. T-n csak így írták a játszóház elejére. Mit mondok, visszacsalni, amikor azelőtt csak egyszer telt meg, avatáskor. Meg a sátoros ünnepek berendeltjeivel. Most meg: élni kezd a ház. Már tánczát is csinált. Nem sváb bált, az igaz. Jó magyarost, székít, de Ilus csak ilyen.

Hisz mindenben, ami szép. Persze a német neki csak szebb. Vagy hogy pontosabban fogalmazunk: édesebb. Amikor a főiskoláról Halléban járt, csak bámulták, mennyivel régiesebb a magyarországi.

A pap különösen haragudott reá. Mert a régi kultúrossal nem volt baja. Nem csinált az semmit, csak erre-arra lófrált, tette magát a kultúrigazgató, ha megszorult, összehozott valami népünnepélyt, bált, jó italos klubdelutánt, a kocsmából átjöttek, mert itt olcsóbb, s a budit is tele lehet hányni, leviszi a víz. De ez a kis bolsi fölforgat mindent.

A pap élte világát. Nemrég szentelték föl, modern lelkipásztor, a templomkertbe asztaliteniszezni meg focizni, a templomba magába beatmisére hívogattja a legényeket, s lányokat. Jöttek azok tömegesen. A járás már a haját tépte, valahogy meg kéne rendszabályozni azt a papocskát. Rádásul istentelenül jóképű a fiatal tisztelendő úr, már nemcsak a vénasszonyok, a menyecskék is eljárogatnak gyónni. Akkor ütött az óra, amikor a falu szektája, húsz év óta először, beállított egy nagylányt a sédbe, s megkeresztelte. Betelt a pohár, szokták mondani.

Lejött az első titkár, megmosta a falu vezetőinek a fejét. Különösen a községi titkárnak esett rosszul, mert ő köztudottan vonalas ember. Ha valaki barna, fekete, vagy zöld inget vesz föl, már ferde szemmel méregeti. Rendkívül éber. Az egyik munkacsapat vezetője kipróbálta. Egy hétig csak vörös nyakendőben járt még trágyát hordani is. Rögtön kiemelték. Most a megyeszékhely kádercsúszdának nevezett műintézetében tanul magasabb tudományokat.

Akkor jött ez a szemtelene kis fruska. Méghogy Hofman, jó hogy nem Hofburg, hagyján, bár jó lenne megpíszkálni, nem voltak-e volksbundisták a szülei, vagy legalábbis a szomszédai. De most itt ne játssza az eszét. Okosabb akar lenni nálánál is. A taggyűlésen azzal állt elő, hogy majd ő elcsalja a gyerekeket a paptól, csak bízzák rá. Ki hallott még ilyet. Neki, a jól képzett kádernak, két esztendő alatt se sikerült, ez a bakfis meg idejön, hogy majd ő. Hát kicsoda ő?! Ki vezeti ezt a falut, én vagy te? TIT-előadókat hívunk, ők majd fölvilágosítják a népet a vallás tarthatatlanságáról, meg a klerikális reakció sundabundáiról, bízd oda.

Iluska első T-i hetében jöttek is az ismeretterjesztők. A maradék kultúrnép meg ki a házból. A szép iratos játszóház ásitott az unalomtól, de leginkább az ürességtől. Ám Iluska nem hagyta magát. A ház esténként csak megtelt fiatalokkal. Fél év múlva már szép sikerük volt a megyei színjátszó-találkozón, Lúdas Matyival. A táncsoport se adta alább, pávakör is lett vagy három. A megyében már kitüntetésről sugdolóztak, s rövidesen járási központ lett a T-i játszóház.

A titkár nehezen nyelte le a békát. A papnál is keservesebb képet vágott. Ilust a járás elküldte a kádercsúszdába három hónapos pártiskolára. A titkárt alig kérdezték meg.

Ilus elszámította magát. Kezdte azt hinni, hogy otthon van. Ha nem is német falu, mégis csak szép, jó falu. Ha az ura több időt töltött is a szomszéd tantestület szüzeivel, mint otthon. Így persze gyerek sincs. Csak munka, munka, ha ezerszer érezte is, hogy abba kéne hagyni. Hogy tovább nem bírja, idegei fölmondják a szolgálatot. Dehát a szolgálat az szolgálat. S egy kis harctól csak nem rezel be ez a kisvörös Ilus. Lány létére. Hogy asszony, arról meg is feledkezett. Eltemetkezett a munkába, s a tanulásba.

Hazajött ő is a kádercsúszdából. A tavaszi szünetben általános népszavazás. Úgy gondolta, összerázza egy kicsit a szétszokott társaságot, szavazás reggel hatkor, elsőnek, aztán találka a főtéren, s kerékpárral neki a hegynek. Be az

erdőbe, föl a csúcsra, a tisztásokon pihenő. Dal, jókedv, mese, szerelem. Mellyik fiatal ne lenne boldog, ha így szabadjára eresztik. S mert nemcsak Ilust érdekli, mi van a világban, szokás szerint a közéletéről is szó esett ott benn a rengetegben. Mint mindig, végül ugyanarról: a néphatalomról. Mondom, a '70-es évek derekán.

Kétségtelen, ezt nem tervezték sehol. Semmilyen nagykönyvbe nem írták be, hogy politikai szemináriumot tartson Ilus. A frissen tanultak szellemében. Az ura inkább a kurvákra szavaz, hát aztán? Az ő dolga. Ilusé meg ez.

De, mondom, elszámította magát. A templom mellett volt a gyülekező. A falu közepén, főterén, a templom mellett. Nyilván. Tiszta sor, nem? Ott fut össze mindenki, köpésnyire a szavazóhelyiségtől. S a titkár mit nem gondolt magában: ez valami vallásos összejövetel lehet. Maga nem látta, csak hallotta, ahogy szokta. Akitől hallotta, a papot nem észlelte, de hát mi más lehet ez, mint beatmise az erdőben, kerékpárról. A pap bizonyára az erdő szélén várja őket. Nem tudta, hogy Ilus hazajött.

Lóra kapott, jó magosra, s beviharzott a járáshoz. Majdhogynem munkásörököt kért. Bekeríteni és kész, elfogtuk a diverzánsokat. Mert itten kérem rendet kell teremteni. Ennyit ér, lássák, Hofburg Ilona ténykedése. A fiatalok az első mézesmadzagra átállnak. Itt a bizonyíték.

Nagy cirkusz lett belőle. A járás is bizonyítani akart. Alig mászott ki belőle a mi kis hősünk. Mert amikor a nagyfőnök rádöbbsent, hogy mégse pappal voltak, mi mást tehetett, tovább fújta a magáét. Nem lehet véletlen, hogy éppen a szentegyháznál találkoztak. Onnan csak valódi fölforgatásra indulhattak, oda, ahol a madár se látja őket. És akkor, eszerint, nyilván, Ilus volt a tettes.

Ilust megvédték. Meketett vissza a csúszdába. Ej, ez a nép, hogy kiforgatja a szavakat. De a megyeszékhely helyett a legközelebbi szívkórházba kellett vinni. Kikészült. Majdnem bementa az unalmast. A megyénél csak sápítóztak, ekkora ökörséget.

Lefogyott, olyan, mint az ujjam. Az iskola kedvence. Mert visszajött. Hogy T-vel mi lesz? Isten tudja. Beválasztották a megyei KISZ-bizottságba. Az ura már nem ura, tegnap félholtra verte. Mert részeges is a lelkem. Válnak.

Hazahívja az édesanyja. Gyere, lányom, itt a helyed, közöttünk. Az iskolában német szakost keresnek. Van hely a házban. De egyedül gyere, kincsem, bogaram, szösi kicsikém.

T-re ment. Vissza abba a katolikus fészekbe. A sok csúszda csak kiegyenlíti egymást.

Igaz, ott a szép kétszobás lakás, de amikor csak teheti, hazajár. Csak buszra ül, s már dőcög is vele át a hegyen.

Mi mást tehetne. Valamikor színésznő akart lenni. De a várost sose tudta megszokni. Úgy, mint otthon, itt minden ember ráköszön. Talán ezért marad? Nagynéha kiáll az út szélére, elnéz a hegynek. Hát, hogy is van ez?

A titkárt nemrég leváltották. Ilusnak szeretője van. Megint nem sváb.

Öregek szerelme

Égető, aszályos nyarunkat
 derűs, napfényes ősz követi,
 szikrákat szórt az életünkbe,
 s felgyújtva szívünkben a vért,
 óarany szüretet ígért:
 ó, újbort csurrantó venyigék
 gyönyörű öröme,
 s vén diófákat zörgető
 asszonyillatú őszi szél,
 öregek ősze, őszi táj szele,
 miért is ne ígérhetnél — ne adhatnál —
 vén szívünknek is új reményt,
 új vágyakat, szerelmeket,
 míg ránknevet a messzi ég?

Míg utunk hóba nem merül,
 miért ne élhetnének
 emberül?

Tűzszomj

— Mondd, hová tűnt el, hol van az a lány,
 aki oly sok-sok nyári délután
 mezítláb várt rám a mezőn,
 s édes vadfüvek könnyű illatában,
 haja sátrában lett a szeretóm?

Az ifjú lány,
 aki parázssá izzott, mint a szén,
 ha átöleltem én...
 Nézd emlékeim furcsa lobogását:
 szívem tűzszomjas őszi tájain
 a bennem élő suhanc még ma is,
 férfiként is csak tégedet keres
 minden árnyékba hajló délután.
 A szélből mintha ő sóhajtana:
 Mondd, hová tűnt el, hol van az a lány,
 vadfű-illatú, vidám szeretóm,
 aki estéim hideg tűzhelyében
 újra nevető tüzet gyújtana?

Tollvonás az égen

Így ősszel a fák
gazdagok
és számolatlanul szórják
leveleiket
arannyal fizetnek
a baráti szavakért
s a madarak matt tollukkal
már rég készülnek
köszönő levelet írni
az égre

eddig úgy tudtam
hogy a félig kinyílt ajtókat
törvényszerűen
becsapja a szél
és a kilincsre égett
félelmet
csak a zápor mossa le

Nincs már védelem

Pinczési Judit emlékének

Nincs már lombja a csöndnek
hát túléltelek
nincs már védelem Judit
csak a mozdulatlaná dermedt
váróterem
csak a krétapor tenyereden
„Fiatalon fogsz meghalni!”
mondta a cigányasszony
nincs már védelem
verseid kiszöknek a könyvből
zúgnak a harangvirágok

Anyám

fűzfakosárban
gyűjtögette haragját
szeretetét szégyenkezve
lyukas zsebembe dugta

A mai nap mint holnap

Besötétedett. Íróasztalomnál ülök, téli délután, szemközt a fákon át a Duna, a szállodák fényei, vizes csillogás, itt bent száraz szeszmentesség, papírlapok, feladat, melynek egyik lehetséges megoldásához valami könyv kellene másik szobánkból. De ott most éjszaka van már, ott alusznak ők, akik – – –

Hová kellene
átmennem, hogy a meghatározás legalább egyik lehetséges megoldásához szót találjak, elképzeltet, keretet, melybe beilleszthető, amik – – –

Ők. Tíz pár szem, tizenegy pár szárny, és fogalmam sincs testhelyzeteikről. Ők akik miatt ezt írom egyáltalán? Vagy akik nélkül könnyebb lenne írni bármit? Alig hihetem; és ki akar „bármit” írni. A könyv holnap kerülhet csak át, ennél kevesebbél és ennél fontosabbért sem lehet megzavarni őket, holnapra meg már nem kell a kiegészítő eszköz, holnap délelőtt már postára adom csekély ismertetőmet.

És hajnalban, reggel
nem lesz módom dolgozni. Azaz...nem hagyom olyankorra a dolgozatírást. Fölkelek ötkor, kimegyek a konyhába, a már ma előkészített ennivalót, vitamint, zöldséget és minden egyebet kiszedegetem a jégszekrényből, ez nap mint nap ugyanígy történik, még hajnali sötétben, már „holnap” mindig; ha akarom „ma”, de ők még alusznak. Ők most már alusznak, én még soká fönn leszek. Holnap már fönn leszek, ők még soká alusznak. Ez a tél egyik lehetséges, mai meghatározása. De hagyjuk az évszakokat.

Mintha egészen
más dolgozatok emléke jönne elő, ilyeneké, mint a vers címe itt, effélék – – – ki hitte. Változik a tartalom, ezek ők, ezek is, a látszólag mindig ugyanazok. Beszélék hozzájuk, beszélgetünk velük, ahogy nekilődül a nap, ez a bizonyos holnap, kapják a zöldeket, repkednek már, s hogy vissza ne rakjuk őket házukba, a kalitkába, melyből máskor meg alig lehet kikergetni őket, vállunkra röppennek, fejünkre, ott foghatatlanok; egész cselsorozatokra van szükség, hogy egymás elől el ne vegyék a teret, az időt. És ebben egyenértékű, a látó s a vak, a „híres” s a rejtlő. Bizonyosan

ennyit mondhatok. A többi: találgatás. A minap elütött valami gépkocsi a Dob utcában; fölálltam, észleltem, hogy ez a dolog velem történt, de ép vagyok, bokámból dől csak a vér, ahogy a járdaszélnek nekirepültem, ivemből – – –

Minden

megtörténhet azonnal és végérvényesen. Nem foglalkozhatom valóságon túli számításokkal. A téli eleségről kell, a bentiek és a kintiek bizonyos – megint ez a szó – lélekszámát figyelembe véve, gondoskodnunk. Főleg ezt csináljuk ketten, és megpróbálunk írni róla. Legjobb feljegyzéseinkhez sem jutunk hozzá; minden másképp lesz a következő pillanatban. Ezért nem idegeskedem, hogy miattuk nem tudok átmenni most a szükséges segédkönyvért.

Ők már

nem *ma vannak*, ők vagy sehol és semmikor sincsenek most, vagy már csak holnap. „A mai nap mint holnap”, ki hitte volna, ilyesmiről lehet írni, s mennyire! Mennyire ugyanaz maradt a lényegesség – ha volt valaha! És volt.

Mint aki iskolai

dolgozatot ír ma is? Határidőkre összeállítandó válogatást, a következő munkát a rend és minden egyéb kedvéért lehetővé tevő időbeosztást valósít meg, rosszul már inkább, mint jól – – – mert leül „zenélni” nekik, velük a vállán, a lábán a pedálnál, vagy csak egy fotel karfáján egy poszátával, akit odavisz a billentyűk fölé, és a bel canto annyi, hogy a szedres-sűrű totty ne okvetlenül a fehérre-feketére hulljon, de ha oda, az is törölhető. Mint egy félreütés...

Most este,

már éjszakába fordult sötétben itt is, ez mind nincs. Nem láthatom a fehér szárnytollakat, a sánta lábat, a kúpos csórt a kikopott pofatollak tövénél, a pirosas-gyulladt „bokát”, nem hallok a lihegést, nem látom a repülni vágyakozó szárnyemmelgetéseket, nem mászkálhatok négykézláb a szőnyegen, miközben barátném, nyolcadik éve itt így, magvakat szedeget csőrrel a szőnyegről, a takaríthatatlanságban. . .

Semmiel nem

vigasztalnak most. . . alusznak. Elcsüggednem se szabad; ki tudja! Már a holnap hajnalra gondolok, megcsinálom éjfél előttig a másfél-két flekk ismertetést, nagyon szívesen. Ez voltam én... megtettem, amit lehetett.. ég veletek; annyira „holnap lesz csak ma”, hogy az éj vaksága is láthatatlan. És rég, rég túl az iskolás koron valami lehetőségem volt, íme, hogy arról írjak, hogy „a ma – igazából a holnap”. Lchet rá mondani bármit; de hát azt ki mondaná meg végre: „Mire is...”?!

1985. január

PETŐCZ ANDRÁS

És mégis politika?

Másodszor kérek szót a vitában, ha lehet; mentségem legyen rövidségem. Nem akarnék változtatni korábbi álláspontomon: amit mai modern költészetünk általam legfontosabbnak ítélt vonulatának (Weöres, Tandori, Erdély Miklós, Magyar Műhely) alapvető *apolitikusságáról* mondtam, változatlanul fenntartom. „A költészet a művészeté, és nem a politika szolgálóleánya”, írtam akkor, és vallom ma is.

Újraolvasva azonban *Gyertyán Ervin* nagyszerű, gondolatébresztő vitacikkét, egy mondat ötlött a szemembe: „A helyzet tudniillik paradox: vannak elkötelezetten és szenvedélyesen politizáló költőink, és mégis (vagy nem eléggé hangsúlyos) elkötelezetten és szenvedélyesen politizáló költészetünk”. Valóban. Korszerű irodalmunk „visszalépett” a művészetbe, és, néhány létező kivételtől eltekintve, elutasítja a *mű* direkt politizáltságát. Az *írók* politikai aktivitása – azonban – igen erős, az csetek nagy többségében. És lehet-e ez másképp?

„Most jövök a Duna mellől, szememben még az út porával, talpamon a föld sarával, s nem bírok megnyugodni. Leállítanak itt is, ott is, érdeklődnek, hogy mi újság, sürgetnek, hogy beszélj, de nem vagyok többre képes, csak legyintek, mi mást is tehetnék? Ott, ahol jártam, az ördög uralkodik” – visszhangzanak bennem *Cselényi László* szavai, jóval válogatott verseinek elolvasása után is. Az elmúlt hetekben a *Felvidéken* jártam, és többek között őt is, *Mács Józsefet* is meglátogattam pozsonyi otthonukban. Nem kérdeztem őket az irodalom és a politika viszonyáról. A *kisebbségben élő számára minden anyanyelven leírt szó társadalmi cselekvés és felelősség egyben*. Egy határon túl élő magyar író számára az írás: politikai tett. Politikai tett az anyanyelv, a közösséghez tartozás, az *identitás*, az önmagam és az *önmagunk* felmutatása, a *személyiség* létezése érdekében. Valami olyan érdekében, mely nélkül a *szellem* létezni nem tud, amely nélkül pszichikai zavarok keletkeznek, amely nélkül bekövetkezhet az elnémulás, a személyiség leépülése, a test elkorcsosulása. „Nyelvben él a nemzet”, nem tudom, ennek igazát valóban látjuk-e tudjuk-e any-

Előzmény: 1. Alföldy Jenő KÖLTÉSZET ÉS POLITIKA NAPJAINKBAN című vitaindítója (1984/3, szám); 2. Gyertyán Ervin A VIHARMADÁR – KALITKÁBAN; Héra Zoltán A TISZTA POLITIKUM (1984/6, szám); 3. Sik Csaba NAPLOJEGYZETEK – ALFÖLDY JENŐ CIKKÉHEZ; Petróczy Eva ERTE, ERTED, ERTÜNK!; Tandori Dező VERS ÉS KÖZ (1985/1, szám); 4. Kerékgyártó T. István „... AMI MEGHÓDÍTÁSRA VÁR, AZT LÁTVÁNYOSAN NEM LEHET MEGKÖZELÍTENI: Petőcz András AZ IRODALOMKÖLTÉSZET MŰVÉSZETE; Kassai-Végh Miklós ÉRDEKELTSÉGEK KONFLIKTUSA (1985/2, szám); 5. Németh János István A HIÁNY KÖLTÉSZETE; Endrédi Szabó Ernő HOGYAN AKASSZUK A KIRÁLYOKAT!? (1985/3, szám); 6. Karikó Sándor A KLASSZIKUS HAGYATEKERT; Simor András: A POLITIKAI KÖLTÉSZET ESÉLYEIBŐL; Szerdahelyi István KÖLTÉSZET ÉS KÖZLELETISÉG (1985/4, szám); 7. Magyar József LEHET-E A POLITIKÁBAN KÖLTÉSZET?; Csepeli Szabó Béla A VIHARMADÁRNAK SZÁLLNIA KELL! (1985/5, szám).

nyira, amennyire Kölcseyék tudták? A nemzet emberekből áll, és az emberi személyiség leépül, ha tartós identitászavarban szenved. Pszichológusok már évekkal ezelőtt bizonyították ezt.

Nincs még egy művészeti ág, amely – éppen nyelviségénél fogva – ennyire a nemzethez kötött lenne, mint az irodalom. Nagy lélekszámú népeknél ez valós problémát nem jelent: angol, német, spanyol, orosz vagy kínai nyelven írni – éppen súlyából, nagyságrendjéből következően – egyet jelent a *világ* közvéleménye előtti megszólalással, a film, a képzőművészet, a zene egyetemességéhez hasonlóan, a világirodalomba való belépéssel. Az ilyen irodalmak számára az anyanyelven írott szó társadalmisága, politikai tett szerepe fel sem vetődik. A nyelv nem a nemzet megtartásának alapja, hiszen a nemzet eltűnését semmilyen erő nem veszélyeztetheti. (Az idegen szavak befogadásával, azok magyarításával foglalkozó *Fábián Pál* nyelvészprofesszor mondotta egyszer egy előadásán, hogy az *idegen szó* jellegzetesen kis népek problémája: Angliában, Olaszországban például ismeretlen, hiszen a nyelv asszimilációs ereje olyan nagy, hogy ez természetes úton megoldódik.) Ebből következően, minden magyar író politizál: Kazinczy óta tudatosan is teszi ezt.

A nyelv, az irodalom egy nép megtartó ereje. Különösen az egy kis lélekszámú nép esetében. Az olyan, nyelvében magányos, rokontalan nép esetében, mint a magyar, fokozottan így van ez. És a határon *kívül*, kisebbségben, vagy a világban szétszórtan élő mintegy ötmillió magyar számára ez a megtartó erő: létkérdés.

Londonban egy francia, „irodalmárkodó” lánnyal beszélgetek, angolul. Dosztojevszkij, Puskin, Majakovszkij, Márquez, Petrarca, Marinetti, Hölderlin neve kerül szóba: megnyugvással állapítjuk meg, mindketten jól mozgunk Európa és a világ kulturális légterében. És milyen magyar írókat ismersz?, kérdezem. Gondolkozik. Talán Petőfi, próbálok segíteni, vagy Ady, József Attila, Kassák, Déry, Örkény?, bizonytalanul mosolyog, sajnós, nem ismerem őket, mondja.

London egyik hatalmas, többszintes, bejárhatatlannak tetsző könyvesboltjában nézelődöm. Az angol irodalom Amerikától Ausztrálián át Indiáig, Japánig terjed, az angol könyvkiadók a világ legkülönbözőbb pontjain megtalálhatók. Sokszáz millió ember vallja anyanyelvének az angolt: aki ezen a nyelven egyszer leírt egy verssort, az belépett a világirodalomba. És az Ausztráliában kiadott könyv ugyanúgy megvásárolható Londonban, mint Kanadában. Kinyomtatásukkor már cleve úgy készülnek, hogy borítójukon feltüntetik az Új-Zélandban, USA-ban, Kanadában és egyéb helyeken fizetendő összeget: a könyvek így forgalmazódnak az angol könyvpiacra. *Onnan* nézve hazai irodalmunkat, irodalmi életünket: bizony, kissé periférikusnak, partikulárisnak tűnik egy pillanatra az egész, vitáink is, szavakban pontosan meg nem fogalmazható *nehézségünk* is.

Aki magyarul ír, az mással nem pótolható politikai tettet hajt végre: a MEGTARTÓ ERŐ letéteményesévé válik. Tudatosítottuk-e magunkban ezt ténylegesen? Ismerik-e a magyar írók az angliai *Határ Győző* műveit, az amerikai Vitéz György verseit, Tolnai Ottó, Cselényi László, Kibédy Varga Áron, Tözsér Árpád irodalmi munkásságát?

A magyar irodalom ötágú síp: Illyés szavai szállóigévé lettek. Önmagunk megtartása, a nagyvilág előtti méltó felmutatása érdekében nem mondhatunk le irodalmunk nem-magyarországi értékeiről. Mégis: naponta megteesszük azt.

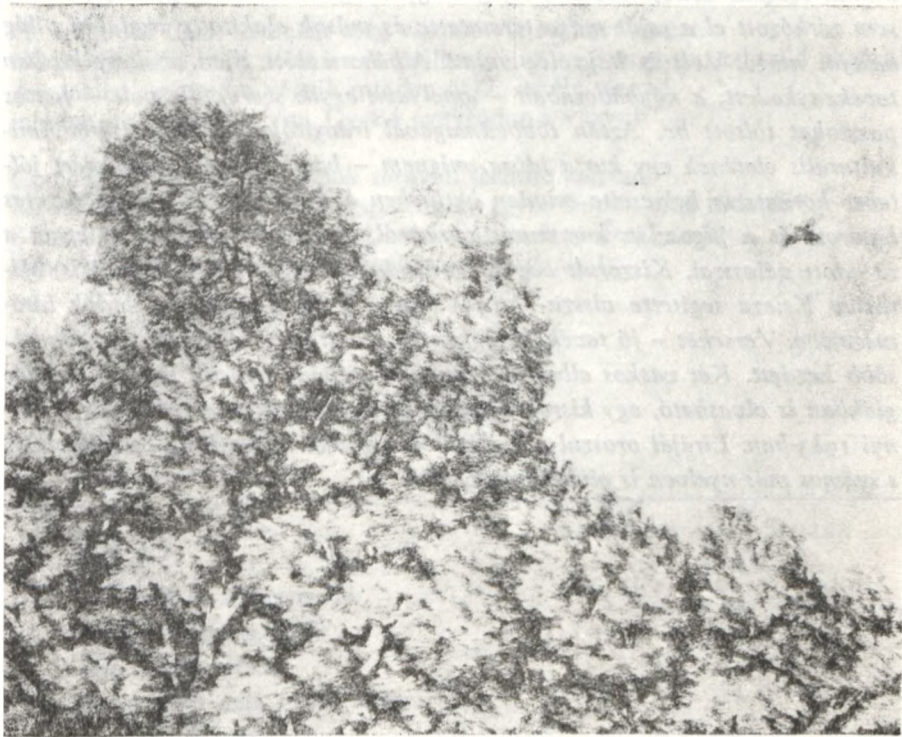
A magyar irodalom tekintélyes hányada nincs megfelelő súllyal jelen közgondolkodásunkban. Vajon mi, magyarországi írók, megteszünk-e mindent a magyar irodalom egyetemességéért? Csak hangosan gondolkodom, a számomra

ideális helyzetet próbálom felvázolni. A magam részéről helyesnek tartanám, ha *minden* határon túli magyar irodalmi alkotáshoz hozzájuthatnék, ha könyvterjesztésünk gondoskodna arról, hogy ezek a lehető legtermészetesebben lennének jelen a hazai könyvespiacon, megfelelő számban és mértékben. Nagyszerű lenne, ha ezek az alkotások ugyanolyan kritikai elbírálás alá esnének, mint a hazaiak, ha szerzőik ugyanúgy részesülhetnének hivatalos irodalmi díjban, mint az itthoniak. Ideálisnak tartanám, ha külföldön élő magyar írók is tagjai lehetnének a *Magyar Írók Szövetségének* és a *Művészeti Alapnak*. Örülnék, ha egyszer a legjobb első kötetesnek járó díjat egy erdélyi, vagy felvidéki alkotó kapná meg. *Számomra értelmetlen, hogy az újságíróknál miért nem kapható az újvidéki Híd, az Új Symposion, a felvidéki Irodalmi Szemle. Ezek nyilvánvalóan nem csak helyi érdekeltségű lapok.*

A magyar irodalom egységes magyarországi terjesztésébe a nyugati magyar írók könyvei, folyóiratai is bele kéne tartozzanak. Meggyőződésem, hogy ez ma az esetek nagy százalékában megoldható lenne. A Magyar Műhely kalocsai találkozója úttörő lépés volt: a Magyar Műhely újságosi terjesztése úttörői lépés lenne...

Nem tehetünk mást: politizálunk. Mert létezik-e nagyobb társadalmi cselekvés, *politikai tett*, mint magyarul írni, ma? Mert létezik-e nagyobb örültség, mint magyar verset írni, külföldön? Az ilyen örültek több gondoskodást igényelnének.

Nem lett mentségem rövidségem. (Első mondat!)

ABLAK

Egy arc Jugoszlávia mai lírájából: Radovan Zogović

Fölsejlik talán az alábbi versek olvasóinak, hogy költőjük sok mindent – megpróbáltatást és hitet adót, konokságra gerjesztő ellenzandót és biztos tudást adó tapasztalatot – átélt élete során. Radovan Zogović 1907-ben született Crna Gorában, a Lim felső folyása mentén megbúzódo kis faluban, Masniciben. Ma nagy betegen Belgrádban lakik. Fiatalos erővel szóló öregkori lírájának néhány darabját mutatjuk be; korábbi verseiből 1971-ben a Magvetőnél jelent meg válogatás (A szerelcmről, utólag), ami voltaképpen fölfedezése volt Magyarországon az akkor már élete delén túljutott költőnek. A nyelv nagy mestere, a középkori hősi epikus énekmondás kutatója, a múlt századi költősejedelem, Njegos egyik legbitelesebb magyarzója sohasem zárkózott el a saját maga teremtette és mások alakította irodalmi világ bástyái mögé. Volt is baja elég emiatt. A háború előtt, ifjan, az illegalitásban tevékenykedett, a népháborúban – amelynek egyik szervezóje volt – fontos posztokat töltött be. Aztán többedmagával irányítója lett hazája irodalmi-kulturális életének egy kurta időre, mígnem – háziörizetbe került, mert jóltehet korántsem helyeselte minden betűjében a Tájékoztató Iroda nevezetes határozatát a jugoszláv kommunista pártról, egyáltalán nem értett egyet a rá adott válasszal. Kiszorult évekre az irodalmi közlés lehetőségéből is; Miroslav Krleza segítette vissza – 1958-ban – a folyóiratok és kiadók látómezéjébe. Verseket – fő tevékenységként – mindig írt; elbeszélő prózába később kezdett. Két vaskos elbeszéléskötetéből néhány novella magyar antológiákban is olvasható, egy kisregényét önálló könyvként jelentette meg a Zrínyi 1983-ban. Líráját oroszul a legkiválóbb szovjet műfordítók tolmácsolták, s számos más nyelven is olvashatók versei.

Cs. K.

Az öregember és a tenger

Csapódj a szirtnek! Míg élsz, hogy igazán élj,
lódulj, csapódj, sziklafalon zúzódj széjjel!
Sötét hasadékból hogyan is születne másként
a hab csodája – a szürke ég alatti szürkességben?

Szédítő sziklaperemre a permet föl hogyan érne,
kései fényességből tajték miképpen fakadna?
S mint lehetne élni másképp, s a lét mivégre,
ha a tengermély szívverése nem dobban ki a partra?

Hogy a megtört hullám, a szirt falán zúzott,
morajlón térül, s tört kagylókat görget? Hát görget!
Hisz egy ifjú olajfának se ronthat sz neki úgy, hogy
kezed a törzsén csipkésre ne törjed!

Ó, szelídek! Lám, az imént még viharos víz bárányt ringat.
De ki másnak, mint a viharnak szólhatsz: ím, a borostyán, csiszold simára!
Argonauták gyapjára vágják minden öböl, sekély vízpad,
minden kis szigetnek Van Dyck-i nyakfodor a vágja!

Csapódj a szirtnek! Hullámok sorával. Rendre szépen.
Mi más terem fodrot, mint csapás, mely egyre lendül, sose tikkad?
S mi mással fogsz föl csöppnyi napfényt, ha fény derül az égen,
mint tarajos habbal – magvaiddnak, koralljaidnak?!

Sirató

I.

A szívélyes ajtószárnyak
mögül immáron senki
nem toppan elém,
örvendezõn nem fogad engem
ujjongó „ó”-val.

Az ajtó mögött egy szoba tárult,
benne asztal: ott már senki sem olvas.
Tudom gyászos-tévedhetetlen: ott már
senki sem olvas. Mert ő
olvasott folyvást, és egymaga többet,
mint együtt az utca.

Meglátogatni őt nem volt már érzésem.
Csak érzem: olvas. Olvasva érzem. Így hozzá érkezem.
Leülünk. Az asztalon
három nyitott könyv hever
arcra bukva, várja, hogy fölvegye,
hogymint velük társalkodni kezdjen.

2.

Olvas. Éjfélre éjjelente, naphosszat
nappal. Imigyen védekezve
– olvasva – a vénség ellen, olvasással
betegség ellen. Vénséges dühvel
védekezve hamisítás, hazugság-lavina,
butítás, homály-teremtés ellen.

Életét védi, elperelhetetlen ifjúságát,
kilenczázötben, iskolai hírnév teljén
hozzá érkezett hívását az orosz
forradalomnak, presznjai barikádnak.
Így védekezik, olvasással, vénséges dühvel
védi mindazt, ami embert
emberré tesz.

Elmondhatta, hozzáóhajtván halkán:
„Nem adtam föl. Ugyanúgy megyek el, ifjúkoromtól ugyanakként. . . ”

Már senki sem olvas. És immár
a szívélyes ajtóban örvendő
karral senki, soha többé
– ó, ó, ó! –
nem fogad engem.

Vándor A sohaviszontlátásra

1.

De régen vártad ezt a békét, e nyugvást
az asztalon! Mi drágán
fizettél érte!

A szoba közepén asztal. Így akartad
mindig, ha kedvedre voltak a társak. Heversz most
a legsimább síkon, abszolút békességben.
E békébe merülsz, de nem merülsz el benne.

A szobában szó folyik. Jó ez,
beszéljenek. Nekik így könnyebb,
s nem háborít téged. Minthogyha gondolatokba
mcrülnél, s ez tart, hogy végképp ne merülj el.

Háborítatlan béke telje. Az egész
érinthetetlen nyughelyen. Többé már senki sem
verhet föl, verhet át, vezethet el téged.

Mi hosszan vártad ezt
az érintetlenséget. S mi drágán
fizettél érte!

2.

Ilyen ez a mély s mind mélyebb nyugvás. Süllyedsz
az asztal lapjával együtt, s szinte belesüllyedsz.
Minden tagod mind mélyebb álomban pihen már.

Szemhéjaid pihennek. S pihennek
szemeid alattuk. Pihen most a forró
és gyors légzés után az ajkad, s mell-katlanod mellkasodban.

Pihen a vállad, a nyomott és zúzott,
gerendák nyomán, malomzsákok után,
a partizánpuska évekig húzó vállszíjától
s a hármásával tetézt
cementes-zsákok terhétől megviselten.

Pihen a kéz, a kinyújtott kar. Bütkei
az ízületeknek. Minden ujjad. Minden bütök az ujjadon.

Pihennek a mások kádjától, abroncsától, a bárdtól
meg a villától, az irtókapától. Pihennek
a márványtömbbel megterhelt targoncától.

Lám, a csuklóban legvastagabb e kéz! A tenyérhez
úgy símul az asztal, mintha borogatás volna;
s a zúzások nyoma enyhül.

3.
De régen vártad e pihenést! Ezt az álmot
az asztal lapján. S mi drágán
fizettél érte!

Fekszel. Minden testrészt, tag kinyújtva,
egycsesztve a síkon – pihen mind.
Sebaj, hogy kemény a deszka, sebaj, hogy
túl egycseszt – e pihenés ilyen most,
tömör az álom – tömörebb, mint
a tölgyfadeszka, amelyen kinyújtóztál.

4.
Mit sem számít neked a kemény és tömör
sík lap. Ugyan már! Hozzászoktál
a földön aludni. Megszoktad a diákkori
fogda-kőpadlót, a láger
emeletes priccset. Mit számít ez már!

De régen vártad e pihenést. Most végre
e kemény lapon, kipihenten, még hátad
görbesége is eltűnt.

Mint összeg, ha kettőhöz adsz kettőt, minden oly világos,
egyszerű, mint szimpla számolás, mit irkalapon végzel.
Víz és csontok – gondol-e, érez-e a víz bármit az égvilágon;
szenednek-e Sutjeska szurdokán a csontvetemények?

A számvetés szilárdabb, mint a szikla.
Ám a bú-halomból egy bús kérdés előbukkan mégis:
hogy is lesz? Éjjel, befalazva? Az ajtó felé fordítva!
S az ajtó nyitatlan lesz, végestelen-végig.

Súlyosabb – zokog a gondolat – a sírveremnél a kripta.
Gödörben föld takar, minden kinti lépés tompa.
A kriptában – tér van, s levegő is, ha száraz, ha ritka.
Falazott bejárat. És nincs, aki kibontsa.

Tudom ezt mind: mint kettő meg kettő mindig négy lesz,
mint szimpla számolás egy iskolásfüzetben.
Víz! És mégis, mintha gondolkodna, a víz is érez.
Csontok! És mégis, Sutjeska szurdokán a csupasz csont is szened.

Vándorok a Purgatórium első körében

Mi jö felénk? Minő találkozás vár még ránk?
Vázak? S láthatatlan gyeplő tiltja, fejük hogy emeljék?
Emberek! S mind a földre görnyed, szinte bénán.
S léptükben mindnek térde veri mellét.

Görnyedt lelkek. Púpjukon bűnbánó szőrсуha porlik.
S minden háton kő, mit ítéletnapig hordhat.
Lelkek, akiknek *egy* közeg a lábtól fölvert por s az orrlík.
Fizetség vétkükért? Fizetség. Túl merészek voltak.

S végtére görbedő alázat mind. Ghibellin, festő
meg író, fénylő csillag – merni bátor – két marokkal
veri most mellét. S zengi közben: Hozsánna, ó, teremtó!
Fizetség vétkükért? Fizetség. Túl merészek voltak.

A Legfőbb, végső Birához esdve, most, ím, fizetnek,
megtörten hordják terhüket, míg el nem jó a megszabott nap.
Épp azt teszik, mit életükben el sosem viseltek.
Adózás vétkükért? Adózás. Túl merészek voltak.

Ó, angyalok, kik akaratuk Istenüknek áldozzák azonmód
és elébe járulni sietnek hozsannás szóval, oltalómban.
Én is, bár angyal nem vagyok, lemondhatnék akaratomról.
Adózás vétkemért? Kötelesség. Hisz vakmerő gyakorta voltam.

(A „Dante Színjátékának lapszélére” ciklusból)

151. zsoltár

Urunk, Istenünk! Te jóságos mindenható,
gyöngéknék gyámola, árvák atyja, adósok váltsága,
mindent látó szemedet
fordítsd
városodra,
választottadra, választottaidd lakhelyére.

Gyámolítónk! Te ezt a várost, választott városod
századról századra, sötétségről sötétségre
védelmezted támadóitól. Ezt a várost,
a tiédet, s a miénket, szelek seprőivel,
keleti szelekkel évszázadszámra
söpörted. Söpröd ma is.
Égi fecskendőkkel, zuhanyrózsás
csó-legyezővel századról századra
mostad. Mosod most is.
Gyöngék bizodalma, vakok
napvilága, adósok
váltság! Mindenkor
s mindenben menedékünk!

Seregek Istene-Ura! Milljom-karú
még egy védő kart fölénk! Küldd el
hadaid városod, lángszárnyaik
szelével égessék s oszlássák
a füst és bűz szemfedelét – városod
bűzben fuldokol.
Seregek Ura-Istene! Hadat küldj,
cjtőernyős angyalokat, hogy minden
gyárkéményre, kéménynek csúcsára
kettesselvel leszálljanak, szárnyuk
légcsavarával hajtsák el a mérges gázt –
oltalmazott városod
bűzben fuldokol.

Büntető-bűnhődő sereged küldd el
istenöpörte, istenmosta városodba: minden
autón csüngjenek fejjel lefelé hátul,
fekete kezükkel fojtsák el a fekete kipufogókat.
Adj választott városodnak, adj neki
éjjeli csöndet legalább, folyóról nyalábolt levegőt,
hadd lélegezzen, hadd aludjon, fuldoklás
és köhögés nélkül aludjon.

Oltalmazónk! Gyöngék gyámola, adósok
váltsága, napvilágunk
minden homályban,
benső fényünk,
örökkön örökké.
Ámen.

CSALA KÁROLY fordításai

Ballada a kút vizéről

Egy irodalom bármilyen körülmények között képes egy nemzet lelkiismerete (is) lenni. Kell is, hogy az legyen. Kis és feltörekvő nemzetek irodalmának lelkiismeretét, közérzetét pedig *különösképpen* befolyásolják – hosszú időre meghatározzák – a legkülönbözőbb belső és külső, első-sorban történelmi, társadalmi események szorításai. Európában a második világháborút követő időszak mindegyütt vajdított olyan nemzedéket, amely „csak” az illető nemzet lelkiismereteként szólalhatott meg; illetve a satupofák lazulása, elernyedést színlelő játéka után, „illett” – egy egészséges(cbb) tudatformálás reményében, érdekében is – a csemények mozgatórugóját is megpiszkálni; a következményekkel számolni; a hagyatékot illető számba venni. A tiszta vagy rossz lelkiismeret pedig sűrűn volt innen-onnan – ritkábban alulról, gyakrabban felülről – diktált, mintsem a megélt és feldolgozott események függvénye. Közép-Európa kis nemzetéinek művészei, írói számára e tekintetben az „ötvenes évek”-ként emlegetett csordafekély is feladta a leckét. Ittlét(ünk) hogyan-jának és mikéntjének problematikája, ezekben az országokban, egymást követő generációk íróinak sorát foglalkoztatta, foglalkoztatja. A háborús évek széllekecsinek közvetlen közelében született, és a szélárnyékos évek pedagógiájának-ideológiájának harsónáján nevelkedett írók, művészek sehol sem szabadulhattak nehézségek korántsem tisztavirág-életű jelenségek korosztályokat nyomorító nyavalyái-

tól, mint Európának ezen az újra- és újrafoltozott vidékén.

Érdeemes hosszan (és sokszor) idézni, amit a már közép-európai klasszikusként emlegethető *Bobumil Hrabal* egy, az *Élet és Irodalom*nak adott interjúban a közelmúltban mondott: „*Irodalmi tudatunk – ami még a monarchiabeli időkbe nyúlik vissza – tovább él. (...) a prágai könyveket Bécsben olvassák, a budapestieket Varsóban vagy Prágában; eljutnak városainkba az irodalmi alkotások. A témák is hasonlóak, s ugyanúgy mikro-környezetbe ágyazottan mutatnak rá mindenütt a valóságra, a közös gondokra. A kultúra és az irodalom, a közös szellemi értékek – ezek azok, amik összekötnek minket minden meglevő feszültség ellenére.*”

Az antológiát, melynek kapcsán e sorokat írom, Budapesten adták ki, a szerzők Pozsonyban vagy annak környékén élnek, és a most magyar fordításban is olvasható munkák eredetije pozsonyi kiadóknál jelent meg a hetvenes években. A gyűjteményben szereplő szerzőket a *Karol Wlachowsky* által jegyzett – és *Kiss Gy. Csaba* fordította – utószó, fiatal íróknak tekintti: közülük a legidősebb (*Milan Zelinka*) 1942-ben, a legfiatalabb (*Josef Puskás*) pedig 1951-ben született. A magyar olvasó – ezúttal – örömmel fedezheti föl, hogy ez a válogatás a Hrabal által mondottakat igazolja és erősíti: életérzéseink hasonlóak, számos vonatkozásában azonos lüktetésűek; ugyanazt a papírsárkányt közös erőből – nem egyszer, sajnos, egymás ellenébe – építettük.

Egy válogatás – bármely nemzet irodalmából történjen is az – csaknem minden esetben a válogatók, a szerkesztők és nem utolsósorban a fordítók érdeklődését, értékrendjét, ízlését stb. tükrözi, és csak nagy ritkán képes az adott nemzet irodalmának tükrévé is minősülni. Éppen ezért szerencsésnek – vagy inkább átgondoltnak – mondható, hogy az Európa Könyvkiadó egyetlen nemzedék reprezentatív munkáira korlátozta érdeklődését.

A szlovák irodalom történetében a hetvenes éveket a mennyiségi ugrás korszakaként tartják számon. Ezekben az években sorra – és számunkra meglepő gyorsasággal – jelennek meg az akkor még valóban fiatal szerzők – elsősorban költők – könyvei, de az antológiában szereplő prózaírókat is ezekben az években avatják első, majd pedig több kötetes írókká. Számukra sok tekintetben a felnőtté válás és az átértékelés időszaka is ez az évtized. A gyűjteményben szereplő novellák jól jelzik azokat a formai törekvéseket, amelyek ezekben az években a szlovák művészeket izgatják; ugyanakkor forrásértékűnek mondhatók a művek abban az értelemben is, hogy ezek az írók néznek először szembe a '45-48 utáni szlovák társadalom változásaival, és ezzel együtt a szlovák – és így közép-európai – ember életérzéséről is Szlovákiában elsőként adnak pontos, ugyanakkor rendkívül színes, gazdag, egy korosztály érzelmi örökségét is hitelesen megörökítő láttelepet. A hetvenes évek az az időszak, és ebben az antológiában szereplő szerzők azok, akik a szlovák irodalom történetében csaknem először fedezik föl és választják alaptémául a várost, a város emberét; addig ugyanis a szlovák próza-irodalom központi, és szinte egyetlen nagy témája a falu és a háború volt.

Ivan Habaj (született 1943-ban) *Szürke pontok a tájban* című novellája kötődik leginkább a klasszikus

szlovák elbeszélés hagyományaihoz. Hőse egy jogász, aki hosszú évek után először utazik gyermekkorra színhelyére. A vonaton egy helybéli öregemberrel találkozik. A nehezen induló, és a fiatal jogász jóvoltából végig görcsös beszélgetésből kiderül, hogy az öreg ismerte a fiatalember elhalt őseit, szívesen is beszélgetne róluk. Habaj hőseit azonban a réglátott vidék, az idő szétszórta tanyak fel-felcsillanó világa, és az öreg, az időben megrokkant világ izeit fellebbentő „fecsegése” egyre feszengőbbé, egyre nyomottabbá teszik. El is titkolja utazása célját, elhallgatja, hogy neki is köze van ehhez a – Habajnál egyébként mindig csallóközi – világhoz. Menekülni, szabadulni szeretne; a benne élő emlékek megcsalták, ami itt rá vár(na) idegen, akárcsak ez a vele szemben uzsonnázó öregember. A kis állomás pénztáránál nyomban megváltja a menetjegyt – visszafelé.

Az új és váratlan helyzet miatt hasonló módon feszengő, zaklatott (magán?)életet él *Dusan Mitana* (1946) *Karácsonyi titok* című hangulatos, de családi tragédiát sejtető novellájának hőse is.

Nyugtalan, helyüket nem találó emberekkel meglehetősen sűrűn találkozunk a többi novellában is. A különböző generációk szembesítése – olykor szembeállítás – mint ugyancsak *Dusan Mitana Ördögtrilla* című írásában – gyakran foglalkoztatja az antológiai szerzőit. Mondhatnánk ugyanakkor, hogy az elbeszélések mintegy kétharmada egy-egy családregény bevezető fejezete is lehetne. *Ol'ga Feldeková* (1943) *Költőzködés helyben* című elbeszélése például egy átlagos, mai kisvárosi családban született kislány, *Nórika Zimaiová* családfájának történetét mondja el rendkívül érzéketlenül, a kisgyermek szemével csodálkozva rá az időnként meglehetősen furcsán formálódó eseményekre. Az író nő egészséges humorral rajzolja meg a nagyváros vonzásában ágas-

kodó, szellemileg is tollasodó, félig-meddig már értelmiséginek számító hétköznapi emberek életmódját. Ma már hagyományosnak mondható módon változtatva az idősíkokat, hiteles és mélységesen emberi képét adja mind a kis-(család), mind pedig a nagyközösségek (város) életmódjának. Feldekodva elbeszélése egyben az antológia egyik legszebb, legizesebb írása is.

Ahogy maguk a szerzők egy átmeneti korszak és a kiszámíthatatlan változások szellemi örökösei, éppúgy hőseik többsége is az átmeneti, egyensúlyukból kibillent(ett) helyzetek áldozatai, többé-kevésbé labilis életformák hordozói. Lássuk például Jozef Puskás (1951) *Az igazmondó hal* című novelláját: Martin Sopko hivatalnok egy vállalat statisztikai és számítástechnikai osztályán. Nehéz hetek vannak mögötte, álmai nyomasztóak. Idő előtt teljesíti a tervet, megkapja jutalmát – ami nyomban erőskező felesége pénztárcájába vándorol – és barátja javaslatára – nem is igen kellett unszolni: „szívesen fogadta el mások javaslatait” – szabadságának ideje alatt horgászni megy. Ugyan napokig nem jár szerencsével, mégis hihetetlen változásokan megy keresztül: felfrissül, korábbi élete is új értelmet kap. Elhatalmasodott rajta a vadra leső ember kellemes, várakozásteljes feszültsége. S ez, úgy tűnik, elég ahhoz, hogy kiegyensúlyozottságát visszanyerje. Egyszer még a szerencse is hozzásegődik ... – egy rövid időre. A zsákmányul ejtett kapitális domolykó a szákból elmenekül. Otthon előadja történetét a feleségének – akinek „úrhatnáságába Sopko szerelmes volt” –, de megjelenik a horgász barát és mindent letagad; Sopko hazugságban marad. A korábban szelíd, báránytermészetű, csupaalázat hivatalnok önérzetében érzi sértve magát; indulatba jön, olyanmilyre, hogy életében először föllázad: faképnél hagyja családját, gyer-

mekeit. Rájön, hogy „... házassága is hazugságra épült, minden emberi kapcsolatot hazugság...” Bezuhan egy kocsmába és életében először a sárgaföldig leissza magát. Felesége két hatalmas tenyereze téríti magához. Ekkor már úgy gondolja: „Igen, engedelmességek fog. (...) A parancsot teljesíteni kell. fölösleges kérdezősködni, hogy van-e értelme. Engedelmességek fog mások parancsának, teljesíteni fogja az idegen utasításokat. Itthon, munkahelyén, mindenütt.”

Csak hogy a Sopko betörésére szánt lecke hatása is egyetlen pillanatig tart: amikor megtudja, hogy az ember-telen munkával szerzett prémiumból felesége akváriumot vásárolt a gyermekeinek, elborult az agya: „Földböz vágta az akváriumot. Ezer darabra tört. És feltörtözhatatlanul ezernyi szilánkra basadt szét Sopko agya is.”

A regényíróként Magyarországon is ismert – *Beismerő vallomás* című kisregénye 1982-ben jelent meg magyarul – Jozef Puskást, a mai ember civilizációs ártalmak által próbára tett belső világa érdekli. Hőseit csaknem minden esetben külső tényezők irányítják, lökik ide-oda, cselekedeteiknek belső indítékai alig-alig vannak, s ha mégis, akkor az a megzavarodott elme vak lázadása, melynek rendre áldozatául is esnek ezek az emberek. Puskás, akárcsak nemzedéktársai, nem moralizál; látelceteit a cselekmény áttekinthető, szellős anyagából kell kihámozni. Éppen ezért pontos Karol Wlachovsky megállapítása, amikor azt mondja: „A fiatal szlovák próza nem oktat, nem ítélkezik, nem moralizál. Az etikus gondolat a cselekmény szövetébe van rejtve.” Ez vonatkozik Julius Balcóra is (1948), akinek viszont *A begedü* című cigánymuzsikus-történetben túlságosan sok a romantikus elem. Ennek az elbeszélésnek inkább a nyelvezete érdemel figyelmet. (Mint az írások többségét, ezt is *Körtvélyessy Klára* fordította). Milan Zelinka (1942) novellájának

groteszk helyzete kínálja az ironikus hangütést (mely egyébként furcsamód az egész válogatásból hiányzik, akár csak az önironikus szemlélet, s e hiányzó elemek ennek az irodalomnak a túlságosan is komolyan vett kamaszkoráról árulkodnak), ám az egyébként „bombajó” ötlet melodramatikus megoldás felé sodorja a szerzőt.

A válogatás egyetlen olyan novellát közöl, amelyről elmondható, hogy szerzőjétől nem idegen a kísérletező szellem sem. *Karol Horák* (1943) a nyelvet, mint a kifejezés – csak egyik lehetséges – eszközét választja kísérlete tárgyául. Az új nyelv egyben felkínált menekülés is hőse számára. *Nyelvtanfolyam* című – időnként esz-széisztikus elemekkel is operáló – írásának narrátora hiába „teremt” új nyelvet magának, az új nyelv semmit sem változtat a már megtörténteken: nem biztosít menedéket, felejteni, múltjából kitörölni azzal semmit sem lehet: felelős barátja haláláért.

És az előbbi gondolattal eljutot-tunk az antológia címadó, és egyben legmeggrázóbb, legszimbolikusabb jelentésű írásához. *Stanislav Rakus* (1940) *Ballada a kút vizéről* című elbeszélésébe a balladák valamennyi drámai elemét mesterien építette be. Az elkerülhetetlen tragédia valódi okainak felfedését mértékkel késlelteti; szaggatott nyelvezetével, az ismételtetésekkel sikerül az emberi drámák mélységeinek fokozatait érzékel-tetnie. Árnyalt és a végkifejletet foko-zatosan előrevetítő környezet- és jel-lemrajzváza mélylélektani feszültsé-gekkel telítettek. Hőseinek belső gyöt-remeit erős, rideg, de érzékeny és sodró költői képekkel rajzolja az ol-vasó elé. Hőseinek lassú és szörnyű pusztulása nemcsak saját életének meg-feneklése, hanem egy egész közösség életét átszövő, behálózó – szimboli-kus jelentéstartalmakat hordozó tragé-dia: a kisebb testi hibával született Justin – Jozef Gomboj kisebbik fia –,

aki nyomorultságát lelki teherként viseli, felindultságában megöli Blazejt, a bátyját. Tettét azonban apja vállal-ja magára. Gombojt el is ítélik, hosz-szú időre a börtönbe kerül. Justint ezentúl nemcsak testi fogyatékos-sága, hanem levezetetlen és feloldatlan ma-radt büntudata is sorvasztja. Bele is pusztul. Ekkor derül ki az igazság, és szabadul a börtönből – szintén nem kis büntudattal – az apa, aki sejti már: hűnének magára vállalásával megölte kisebbik gyermekét is.

Gomboj álmát rémlátomások kísérik, és az új szomszéd megérkezésének napján „megvi-lágosodása” van: beleőrül a várako-zásba, bele addigi nyomorult életébe, és hiába tapad a szomszéd kapujára – „Én vagyok a szomszédja, uram” – elborult elméjével már sohasem fog-hatja fel, hogy a szomszéd kutyáinak agyartai szétmancangolták a kezét, őt pedig elviszik: falujába, viskójába vissza sohasem térhet; kutyáját lelö-vik, házat széthurcolja az idő, éppúgy mint saját kezűleg faragott muzsikus bábuit a gyerekek.

Jozef Gomboj faragott bábuit az idő hordja szét a világban. Azok, akik ezeket a faragványokat a kezükbe veszik, a bábuk készítőjéről soha semmit sem tudhatnak meg; *L'ubos Jurik* (1947) temetőre viszont mindent tud azokról, akikre – az utolsó temetés után – rázárja a temetőkaput. A temetőr csak a temetőt ismeri: „Azt nem tudom hogyan élnek az emberek a falon túl.” A halandó temet, és minden halandó örködik halottai em-léke fölött. „A temető tele esemény-nyel. Én gyűjtöttem ezeket az esemé-nyeket, összeszedtem őket, mint lehu-lott leveleket és a föld alá rejtettem. (...) ... én magam meg az esti kör-út a temetőben, ez minden, ami tör-téneteinkből megmaradt.” – mondo-gatja *L'ubos Jurik* hőse számos, az antológiában helyet kapott novellahős helyett is. Mert bár egyetlen igazán történelmi vonatkozású írással sem

találkozik az olvasó ebben a gyűjteményben, a közelmúlt történelmének eseményei ott bujkálnak a történetek, a cselekmények, a figurák magánéletében és a sorok között. Így van ez még *Dusan Dusek* (1946) két itt közölt írásában is, melyek közül különösen a másodiknak néhány részlete – *Egy kis földrajz* a novella címe – modern versnek is tekinthető.

A gyűjtemény tizenhat írását né-

gyen fordították; nem csak az illendőség kívánja úgy, hogy nevüket felsoroljuk, hanem mert vállalkozásuk – és a hasonló, eléggé sohasem értékelhető vállalkozások – nélkül aligha lehetne elmondható az, amit ismertetőnk elején Hrabaltól idéztünk. A fordítások tehát: *Bába Iván*, *Körtvélyessy Klára*, *Mányokiné Kovács Anna* és *Tőzsér Árpád* munkái. (Európa)

KÖRÖSSI P. JÓZSEF

KÖZMŰVELŐDÉS ÉS VALÓSÁG

BRUNDA GUSZTÁV

Hol a helyünk a karavánban ?

Népművelő vagyok – jövök, megyek. Annyit nem mint egy szövőnő, de sokszor többet mint egy kifutógyerek. Kartont, szobrot, képet cipelek, létrára mászok, előadást tartok közművelődési folyamatokról, érvelek, majd néhány óra elteltével plakátot ragasztok egy iskola bejáratára a város másik pontján. E forgolódás közben alig elviselhetően sok „barátot”, támogatót és „ellenséget” szerzek. Nem tanácsos becsületesebbnek és szélhámosabbnak lennem, mint ami a tágabb környezetem mértéke szerint még (már) tolerálható; itt a részleges el lehetetlenülés is végzetes. Elmélyültté, kompetenssé egyetlen kérdéskörben sem válhatok, hiszen az egész embert kíván, csakúgy mint a szétszórtság, az általános és széles körű felszínes tájékozottság, ami foglalkozásom egyik jellemzője. Igaza van *Széchenyinek*: „az aki mindenhez tud egy kicsit, jól közönségesen semmihez sem ért”. Csakhogy mai helyzetünkben a velünk szemben támasztott (vagy vélt) elvárások rendszerében mást nem igen tehetünk, mint úszunk a könnyed(nek hitt) parttalanságban.

Igen, mintha lenne ebben a „szakmában” valami könnyedség. Gondoljanak egy zavartalan, pergő műsoros rendezvényre! A közönség szépen megtölti a termet, megszólal a gong (ha van), csalafinta, ügyes játék a fényekkel és a színfalak mögött is bizonyára minden rendben megy, hiszen a szereplők akkor jelennek meg, amikor kell. No és az ünnepélyek! Egy kis virág, drapériák, szavalatok, s az üvegkancsókban a tiszta víz! Névadókról, esküvőkről most ne is beszéljünk, de gondoljunk a kiállításmegnyitókra, az avatásokra! Mennyi kellemes, jó érzés, elegancia! Bár meg kell mondanom az avatásokról mindig szegény kollégám esete jut eszembe. Tudják, ő az a lelkes népművelőfajta, aki még ráadásul szenvedélyes is. Hisz az igazában, a céljaiban (acélba öltözött ő!) és ha kell, nem kíméli sem magát, sem társait. Szaktársam élete fordulóponthoz érkezett amikor megtudta, hogy szíve mélyén dédelgetett csoportja, második otthonát jelentő közössége, évekig tartó személyes küzdelme révén új létesítményt kap. Nem kell két év és korszerű, önálló épületben járhatnak majd össze. Persze, hogy lelkesedett! S ahogyan erejéből, tehetségéből futotta, egyengette is az építkezés útját. Ha akadály mutatkozott, szervezett, kijárta a szükségeset. Ha az építómunkások munkakedve elalélt, ő szaladt a boltba, hogy néhány üveg kisüstivel elesztgethesse. Végül elérkezett a nagy nap, a művelődési ház avatása: erős lámpák, ünnepi beszéd, dicséretetek. Egy valakit különösen kiemeltek, aki nélkül ez az új művelődési intézmény nem jöhetett volna létre. Vagy öten kihúzták magukat és elégedetten mosolyogtak, nevet nem említett a szónok, az építők legjobbjai pénzjutalmat vettek át. Az én kollégám pedig sülyedt, sülyedt, egészen elveszett a tömegben.

A történetet azért mondtam el, mert érzek ebben valami tipikusát, ránk, nép-

művelőkre jellemzőt. Természetesen nem a konkrét helyzetben, hanem annak belső folyamatában, tartalmában. Végigvonul itt egy küzdő, feltétlen odaadásában és ügyszeretetében fegyvertelen, sebezhető és lesújtható szereplő. Majdnem szakembert írtam, de nem tehettem, mert ezzel paradoxont állítottam volna fel. Hiszen a szakembernek eszközei, sajátos, rá jellemző szabályok szerint szerveződő érvei, technológiái vannak egy-egy probléma megoldásához, feloldásához, ami megtanítható. A népművelőnek? Éppen működési körének parttalansága folytán aligha lehet hagyományozódott ismeretek birtokában. Ha mégis, csak néhány konkrét helyzetre, amelyek lehetséges tevékenységekörének csupán szegmensei. Lehet-e egyáltalán a létezést (a kultúrában létezést) szakmásmítani? Ha igen, mi lennének a „létezőszakma” avatott képviselői? (A rólunk kialakult kép mintha mást mutatna.) A megtanítandók és elsajátítandók körét most nem is veszem sorra. Nem látok jobb megoldást, mint a kérdést megkerülni és a *szakma* helyett inkább a *foglalkozás* szót használom. E fogalommal még eljuthatunk a *bívatás* kérdéséig is, de a munkánkkal szemben támasztott valamilyen szemlélet jogos igényéig mindenképp. Pedig szakmai tudatunkra igen nagy szükség lenne, hiszen ezzel az önmaga helyét kereső foglalkozás társadalmi sikereinek lehetőségeit növelnénk. Ezen túl egy látványos veszély kikerülésére is nagyobb esélyünk lenne. Arra, hogy önmeghatározásunk ne legyen negatív önmeghatározás, tehát ne váljon fontosabb kérdéssé: mi ellen létezzünk, gondolkozunk, mint az, hogy miért? Mert mit láthatunk ma? Jó néhány Don Quijote pályatársam gyakorlott harci erényekkel védi és terjeszti a valami „ellenléter”, és közben olyan és annyi önigazoló ideológiát vonultat fel, amennyi és amilyen biztos talajt kínál az ingoványban, de egyebet nem a pillanatnyi talponmaradásnál. Ezzel erősíti a „rossz világ” érzetet környezetében, s megváltó allűröket táplál társaiban és hatókörében. Az ilyen kasszandrai küzdelem azért is önmaga szánalmas paródiája, mert igazából az illúziója sem lehet meg e váteszi küldetésnek ott, ahol a tömegek nagyobb részének a hétköznapi értelemben vett „kultúra” elsajátítása, a művelődés még ma is alkalmi szerzemény, mint a jó ruhára való és a vásárfia.

Fel kellene már tennünk a kérdést és beszélnünk is szükségszerű lenne róla: mi a mérce leendő szakmánkban? Van-e már önértéke? S ha netán azt látjuk, hogy eddig a mérceék prakticista célok szerinti folyamatos átkalibrálása folyt, vajon nem lenne-e célszerű az egyetemes emberi kultúra értékeiből etalont állítani? Megtartva a politikai célok és ideológiák létjogosultságát, de észrevenni, hogy ha csak ilyen szempontjaink lesznek, szakmaiságunk tartalmi, formái aligha gazdagodhatnak. Nem beszélve arról, hogy politikai célok megvalósításában is a hatékony, eredményeket garantálni tudó szakemberekre lehet hosszabb távon számítani. Már a társadalom reprezentatív eseményeinek szakszerű kiszolgálása, a szimbólumok politikai szándékok szerinti alkalmazása, különféle események jó hatásfokú megrendezése, egy meglévő kulturális kínálatból a környezetünk elvárásainak megfelelő válogatás is fontos tudás. Mégis: itt van elvendő feladataink és lehetőségeink netovábbja? Amikor a társadalom meg-megvillanó tünde fényei mögött ott a szürkeség? Amikor együtt éljük át miként ébred rá a társadalom éltető és erősítő rostjainak, a közösségeknek a hiányára, az elidegenedés politikai, ideológiai veszélyeire? Valóban itt kell felállítani önmagunk és szakmaiságunk korlátait, ha az emberi viszonyok fejlesztőiként is megjelenhetnek a társadalom számos színterén, a gazdaságtól az iskoláig? E kérdéseket a közösségi társadalom igényével akkor is tegyük fel, ha magunk körül éppen az individualizálódás eufóriáját látjuk, s ha gyakran tapasztaljuk a középszintű művelődésirányítás menedzselési (támogatási) szán-

dékának hiányát. Nem egyszer csak a méltatlan küzdelmek árán fénybe állított jelenségek, folyamatok felkarolását látjuk. E jelenség háttere, személyes emberi motívumai jól érthetők – hiszen egy hivatali beosztásban levő vezető nem szívesen kockáztat, inkább megvárja míg biztosra mehet –, de a társadalom valódi érdekei felől nem elfogadhatók. Ma még nehéz eldönteni, azért nem tudjuk (vagy csak nehézkesen) gyakorlattá tenni a közművelődésben megjelenő alkotó, újszerű elképzeléseket, mert a középvezetés kockázatvállalás hiányában nem meri elszánni magát bizonyos jelenségek preferálására, vagy az újszerű koncepciók-gyakorlat csírái nem jutnak (s ha nem, miért nem?) olyan stádiumba, amely a mai kritériumoknak megfelelő garanciát jelenthet. Félreértés ne essék, nem áll szándékomban ráolvasással elterelni önmagunk hiányosságairól a figyelmet. Helyzetünk tisztázása azonban – amely a társadalomban történő mozgás alapfeltétele – megköveteli, hogy e mozgást befolyásoló tényezőket kalkuláljuk.

Gyakran az az érzésem, hogy népművelőmúltunk dicső korszakára függesztett tekintetünkben lassan kifordul dinamizálódó társadalmunk. Érezzük, érzékeljük látóterünk perifériáján a mozgást, de nem tudjuk saját magunk számára nevére nevezni és értelmezni változásait, új árnyalatait. Pedig pontosan nekünk, a társadalom testében közlekedőknek adatik meg, hogy a gazdasággal és politikával foglalkozók mellett, közvetlen hatásunk lehet bizonyos viszonyokra. Ugyanakkor a külső, a kultúra által kitermelt értékek nyújthatnának viszonyítási pontokat. Számunkra, akiket ma itt jobb híján népművelőknek neveznek, mi lehetne a létünket, szakmaiságunkat igazoló cél, mint a minőség? Ezért nem mindegy, hogy elhambuljuk-e vagy sem a viszonylag gyorsan zajló változásokat, amelyek a reform fogalomkörével illethetők. Ha azt mondjuk, hogy nem mindegy, akkor tisztázni kellene azokat a szereplehetőségeket, amelyek a társadalom hasznára és saját megelégedésünkre szolgálnának. Sajátos és pótolhatatlan is lehetne ez a szerep, hiszen mi azon a szintéren vagyunk, ahol azok, akik látják a lényegi összefüggéseket és próbálják irányítani a folyamatokat, nem lehetnek? Alul, a társadalom szövetébe, sejtjeibe beépülve.

El kellene hinni mindannyiunknak, hogy nem érdemes átgondolt szemlélet nélkül végezni ezt a munkát és néhány hónapos programok szerint dolgozni. Pedig többségében ezt csináljuk! S ha valaki ránk bíz, hogy cinikusan megjegyezze, „*A kutya ugat, a karaván balad*”, talán meg is sértődünk. Azért ismerjük el, az ilyen célzás eltalál bennünket! Nem egyszer csaholunk, rohangálunk a karaván körül, olykor még sakálkodunk is. Igaz, vannak már közöttünk, akik azon sündörögnek, miként válhatnak megbecsült teherhordóvá. Érthető, talán természetes is ez a vágy. Ha a teherhordók összcállnak, abból karaván lehet, ha a kutyák társulnak, abból legfeljebb farka.

Vajon javít-e helyzetünkön az önvádaskodás el nem végzett dolgaink miatt? Aligha. Ezen a munkaterületen nem lehet megtenni semmi olyat, amire nincsenek együtt a több irányú feltételek. Pesszimizmusra ugyan lenne okunk, hiszen a közművelődés anyagi feltételei folyamatosan romlanak, ugyanakkor érzékelnünk lehet a társadalmi feltételek bizonyos javulását. A nyolcvanas évekkel mintha – nem találok jobb szót – megkezdődött volna a közművelődés szekularizációja. Egyre több önszervező társulás, az állami és a szakszervezeti intézményhálózattól független művelődési forma, vállalkozás jön létre. *Habermass* szavaival élve, a társadalom államosodott szféráját kezdi áthatni az állam társadalmasodott szférája. E tendenciával számolva fontossá válik, hogy olyan tevékenységformákra inspiráljunk, amelyek egybeesnek mások szándékaival, törekvéseivel. Ne akarjuk egymás dolgainak „lekoppintása” árán, saját területün-

kön tájékozatlan emberek körében olcsó csodálatot kiváltani, és ne dőljünk be azoknak se, akik fizetett „módszertani szakemberként” terjesztik e tant. A megváltódáshoz ez úgyszólván kevés, akkor már hosszabb távon jobban megéri, ha kialakítunk saját környezetünkhöz valamilyen tudatos viszonyt. Így feltételeket teremthetünk arra, hogy valami olyat csináljunk, ami a körülöttünk élő emberek természete szerint való és hasznos. Ennek akkor van a legnagyobb esélye, ha alaposan ismerjük a terepet, amivel dolgozunk van. Nem azt mondom, hogy szakmánknak egyértelműen és csupán szociológiai megalapozottságúnak kellene lennie, de vallom, hogy az ilyen gondolkodásmód kikerülhetetlen egy népművelő számára. Amiként az is, hogy a társadalom működéséről, a kultúra fogalomköréről lényegi ismeretekkel rendelkezünk. Azért hangsúlyozom a fentieket, mert úgy tűnik, foglalkozásunk „elpszichologizálódott”, s ami még rosszabb, „elmoralizálódott”. Pedig a kihívások éppen a realitásérzéklet, a társadalmi mozgásokat, változásokat számba vevő gondolkodást követelik meg tőlünk. Ma már nem nagyon akad aki vitatná, hogy a művelődés egész területén kényszerről, saját magunkhoz viszonyított lemaradásunk kényszerítő pótlásáról van szó. Nem lehetnek illúzióink, semmilyen „felső hatalom” nem oldhatja meg egyszeriben ezt a problémát. S ha e kérdéskörhöz tartozó további tényezőket is számba vesszük, akkor arra a következtetésre kell jutnunk, hogy a jövőben egyre karakteresebben fog kibontakozni a folyamat, mely szerint a környezetüktől elhatárolható, valamilyen érdekek szerint differenciálódó csoportoknak, közösségeknek meg kell tanulniuk önmagukat éltetni, érvényesíteni. Ha így lesz, megeremtődik a társadalmi cselekvéstechnikák gazdagodásának lehetősége. De látnunk kell, hogy a társadalom egy része számára nehézségekkel fog járni az ilyen alkalmazkodás. Számos csoport, település, vagy településrész nem rendelkezik annyi belső (nem anyagi természetű) tartalékkal, hogy olyan mérvű spontán megújulásra legyen képes, amelyet halmozódó hátrányai újratermelődésének elkerülése érdekében az általános társadalmi fejlődés megkövetel. Vagy ha van is, előfordulhat, hogy nincsenek eszközei, eljárásai ezeket életre kelteni, amint azt az elmúlt évek példái is mutatják. A helyi megújulásban, egy-egy csoport önmagára találásában döntő szerepe lehet a művelődés ügyén szerveződő közösségi életnek. Mindebben jelentős feladatokat látok magunk („népművelők”) számára, amelyek a társadalom egészséges működése szempontjából alapvető jelentőségűek lehetnek és „szakmai múltunktól” sem idegenek. Hiszen végső soron e vállalható munka során sincs másról szó mint közösségről, autonómiáról, műveltségről, következésképpen: *minőségről*. A közművelődés utóbbi néhány évben kitapintható mozgásait értelmezve megállapítható, hogy a hasonló szerepeket vállalók esetében nem a közművelődés (népművelés) hagyományos módszereinek, formáinak tagadását tapasztaljuk. Inkább az ezekhez kötődő eljárásoknak, eszközöknek, „technológiáknak” szisztematikusabb, ha úgy tetszik, fejlesztő (kultúrafejlesztő) programba ágyazását. Azt, hogy szolgáljanak szakmánk felhalmozott tapasztalatai a mai és holnapigényeknek megfelelően, és ne csak egy-egy illuzionista – jobb esetben blikkfangos – mutatványként létezzenek.

Mielőtt bárki az elragadtatottság vádját sütné rám, igyekszem gyorsan kijelenteni: ma olyan helyzetben kell gondolkoznunk saját jövőnkéről, szakmaiságunkról, amelyben nincs nagy becsülte a minőségi munkának. Nemcsak anyagi megbecsülésről beszélek, hanem a pályánkon levők heterogenitásából adódó erős értéktorzulásokról és a már említett – s talán egy kicsit túl is hangsúlyozott – művelődésirányítás bizonytalanságairól, előforduló kompetenciahiányról. (Azt utóbbi kérdésben megítélésem szerint az igényesebb népműve-

lőknek igazi gondot nem az átélt konfliktusok okozzák, hanem az a – feltételezhető – jóhiszeműség, hogy a legkülönbözőbb képzettségű igazgatásban és irányításban dolgozó emberek azt hiszik, ők igazából értenek ehhez a „területhez”. Ebből következően – valamint hivataluknál fogva – kötelességüknek érzik az alájuk rendelték helyett gyakorlati, sokszor tisztán szakmai kérdésekben is dönteni. Például tanácsi vezetőként arról, legyenek-e és milyen regulái egy lakóhelyi közösségnek. Szerencsére az utóbbi néhány évben mintha ritkább lenne a hasonló esetek száma.)

Ha nyugodtabb percünkben jövőnket latolgatjuk, ne feledkezzünk meg arról sem, hogy a társadalomban megszerezhető pozícióinkat nem csak a környezetünkkel szembeni együttes reagáló képességünk dönti el, hanem az is, egyénenként milyen fokára érünk/értünk az értelmiségi létnek. A felvetés önmagában is lényeges, de különösen fontos az teszi, hogy közülünk sokan első generációs szellemi munkások. Bizonyos rétegek e pálya felé fordulásának okait szociológusok vizsgálták, többet mint ők, természetesen nem tudok mondani. Azt pedig, hogy a rétegváltás hátrányokkal és lelki megterheléssel jár, kutatások nélkül is tudjuk. Gyűjtögethetjük – akár fogcsikorgatva is – személyiségünk pannójára műveltségünk mozaikjait, de nem úgy járunk-e vajon, mint Goethe *Wilhelm Meistere*, aki így ír levelében: „A polgár szerezhet érdemeket és nagynehezen kiművelheti szellemét; személyisége azonban odavész, akármilyen helyzetet foglal is el.” Igen, és semmilyen arkanummal nem válthatjuk meg önmagunkat. A választott utunkon járva – minimális igényességet feltételezve –, görcsös küzdelem vár ránk, ami elkísér bennünket életünk végéig. Mi tudjuk igazán, hogy az értelmiségi lét életforma, ami együtt tanulható a járással, a beszéddel. Aki beleszületik, az természetes módon érzi magát benne. Aki magára illesztgeti, alakítgatja, az mindig talál benne valami furcsa ünnepélyességet. (Színpadiasságot?) Belső küzdelemről beszéllek. Csak az értheti, aki éli, s az szenved tőle igazán, aki nem vetheti le. Mondjuk azért nem, mert már nincsen olyan helyzetben, amelyben pedig régebben még volt, amikor az újhoz, a vonzóhoz, a lehetőségeket tartogatóhoz ragaszkodott. S egy idő elteltével, amikor igazán talajtalan: onnan (munkások, parasztok, kishivatalnokok közül) már kiszakadt, ide még nem illeszkedett be (megtörténhet, hogy soha nem is fog), neki kell terjesztenie a „magas kultúrát” stb. Visszalépní reménytelen, noha mindig akad, aki megpróbálja. Ebben a kosztümös szerepben sokan úgy járunk, mint a 19. század tipikus regényhősei: akkor is vereséget szenvedünk, ha elérjük kitűzött céljainkat.

Bizonytalan célok, kétes szakmaiság, eszköztelenség, alacsony jövedelmek, személyiségzavarok, gyakori ripacskodás.

Első pattanásait takargató, prepubertását éli még e „szakma”. Valamit gondol már a társadalmi munkamegosztásban elfoglalható helyéről és várható szerepeiről, de nem ért még fogékony kamaszkorába, hogy megtanulta volna: a szabályok hol és mennyire szeghetők meg, a papák álszigora mikor, milyen gesztusokkal szerelhető le, elvárásaikból mit kell és mit szabad komolyan venni.

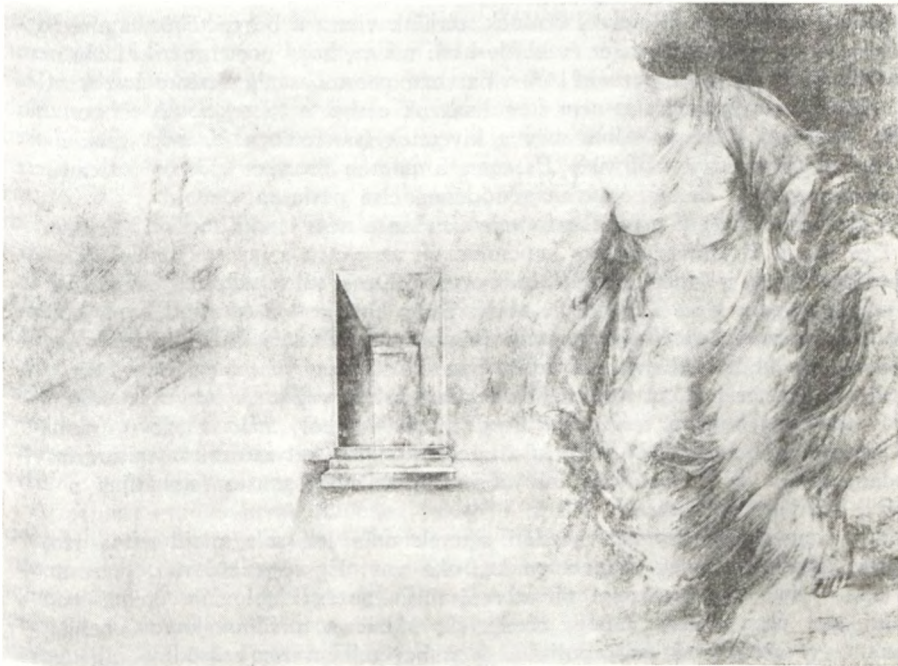
Népművelő vagyok. Jövök, megyek a „világban”. Ilyenkor van időm elmélni egy-egy társam személyes útján. Néhány éve kezdő népművelő ismerősömmel beszélgettem, tele volt kiéletlenséggel. Mikor azt mondtam neki, hogy vigyázzon, mert ez a foglalkozás narkotikum is lehet, és akkor az ember mást se csinál, csak rohangál a drogok után, nevetett. Három év múltán szép felesége, akinek több irányú igénye van, válni akar tőle, mert az ő embere soha nincs otthon, ha meg hazamegy, másról se beszél *csak erről a hülye népműve-*

lésről. Érthető szándék. Mint ahogy számomra az is érthető, hogy a színészi mesterség után miért a mi foglalkozásunk produkálja a legtöbb neurotikus esetet, lelki sérültet, pesszimistát, hőzöngőt, otthontalant stb.

Ha népművelő vagy, könnyen rád osztják, hogy bolond vagy, álmodozó etc., de elvárják, hogy szalonképesen koldulj pénzért, pártfogókért. Jól tudhatod, hogy csak emberi tartásod megőrzésével érhetsz el valamit a számodra kijelölt terepen, mert ez munkaeszköz, de kijárni valamit sokszor csak lakáj módjára, vagy urambátyámkodva tudsz. Ráadásul felelősségvállalásod infantilizálható, mert végül is ki vagy te?

Ezek után csoda-e ha folyton úgy érezzük, hogy háromkilincsű ajtón kell be-mennünk valahová, miközben mindkét kezünk tele van hamis talentumokkal?

Mindennek ellenére azt mondom – amit egy régi vice az optimista és a pesszimista kapcsán – fontosabb, hogy a pohár már félig tele van, mint az, hogy félig még üres. Különben meg ahhoz, hogy menjen a gőzhajó: fűteni kell! Ezt azonban már nem én mondtam, hanem egy magyar író.

Egy filmforgalmazó kettős tudata

Vallomás és tünődés

A sors – de inkább a 25. miskolci filmfesztivál intéző bizottsága – jóvoltából, azzal a kétes dicsőséggel bírok, hogy (valószínűleg) az egyetlen élő magyar filmforgalmazóként többé-kevésbé ismerem az elmúlt két év nem játékfilm termését. Ez önmagában persze még nem ok a (kritika) írásra, azzal együtt sem, hogy a felejtethetlen *B. Nagy László* egy könnyelmű pillanatában mindenkit rábeszélt volna erre. Természetesen ő nem a Palócföld olvasóinak bosszantására gondolt, hanem arra, hogy az „önellenőrzésnek és az igazságkeresésnek” nincsen jobb módszere ennél. Azért veszem hát a bátorságot és a tollat, mert számomra a miskolci zsűrizés legnagyobb tanulsága éppen az „önellenőrzés és igazságkeresés” kötelezettsége volt. Ez egyben – a „társadalmi” jelzővel kiegészítve – akár az egész miskolci filmfesztivál mottója is lehet, jóval túlmutatva így a személyesség határain és korlátain.

Mielőtt azonban a filmekről szólnék, térjünk vissza a bevezetőhöz, amire joggal kaphatja fel bárki a fejét és kérdezheti: mi az, hogy nem ismerik?! Ha nem ismerik, hogyan forgalmazzák?! A válaszban gorombaságig őszinte leszek: (lényegében) nem ismerjük és nem forgalmazzuk ezeket a filmeket. (A többszám nem nyelvtani hiba, vállalom még a kivételek ismeretében is, mert ezek most valójában a szabályt erősitik.) És ezen a ponton éreztem először az említett kötelezettséget, s itt csapódott le tünődésem első párlata.

Mert mi is történik ma a filmforgalmazásban a nem játékfilmekkel?

Egy részük a játékfilmekhez kapcsolva éli az életét, s így statisztikailag akár 25 millió nézőt is lehet „produkálni” évente. De – túl a szépített számokon és azon, hogy ez a mód a filmek jó részét eleve kizárja – a fő gond, hogy a kapcsolások szervesen és a befogadás (vigyázat, műalkotásokról van szó!) egyéb feltételi is kedvezőtlenek. Ez tehát igen korlátozott lehetőség, bár lehetőség. A dolog igazán forróvá az önálló forgalmazásban válik. A hetvenes évek végén úgy tűnt, hogy a társadalmi forgalmazás – ahol „már meglevő (munka- és lakóhelyi, művelődési stb.) közösségek konkrét helyzetének megismerésére, tudatosítására és a megoldás irányába történő mozgósításra használják a filmet” – járható utat jelent.

Ez a mozgalom azonban kezdeti sikerek után lelassult, majd mára lényegében kifulladás. Ennek alapvetően két oka van. Egyrészt kiderült, hogy azok a közösségek – amelyekre a társadalmi forgalmazás ideológiája épült – nem, vagy nem úgy léteznek, ahogy tételték. Másrészt a filmszakmán belül a mennyiségi szemléletű műsorpolitika és a bevételkényszer erősödése ellenérdekeltséget konzervált, illetve teremtett. Végül vannak a kedvező kivételek, de ezek főként néhány játékfilmpályára állított művet kivéve – a személyes ambíciókra, ismeretségekre épülnek. Minderre persze szükség van, de nem pótolja az intézményes keretek és a valós műsorpolitikai és anyagi érdekeltség hiányát. Összegezve: a filmforgalmazásban (is) keményen tartja magát az a történetileg kialakult értékhierarchia, amely a játékfilm mögé utasít minden mást.

Másként szólva, a különböző filmműfajok objektíve egy, az egyéni értékítéletektől független hierarchia mentén helyezkednek el, amely meghatározza sorsukat. S nem mintha a játékfilmnél minden rendben lenne, de ez a tény – dívtos kifejezéssel élve – a nem játékfilmeket halmozottan hátrányos helyzetbe hozza. Ez igaz is mindaddig, amíg a jelenlegi korszerűtlen forgalmazási (és gyanítom gyártási) struktúra át nem alakul... Addig is a kedvező kivételek szaporítását tartom megoldhatónak a gyártó stúdiók és a ténylegesen forgalmazó vállalatok közvetlen együttműködése révén. Lendületet adhat az ügynek az új technikák (video, kábeltelevízió) elterjedése is, de itt sem várhatunk ölbte tett kézzel, mert az új hordozók akár merevebbé is tehetik a meglevő rendszert és súlyosbíthatják működési zavarait.

Ezek után a tünődések második stációja: milyenek is ezek a nem játékfilmek, kell-e egyáltalán a forgalmazásukkal törödni. A választ most a miskolci fesztivál filmjei fogalmazzák.

Bevezetöként hadd említek egy elméleti problémát, amely azonban konkrétan tükrözödtött a filmek egy részében és a zsüri munkájában is. Az illetéktelenek bátorságával merem kijelenteni, hogy a nem játékfilm műfajelméleti gondokkal küzd (emiatti zavaromban használom a negációs „műfajmegjelölést” is). Példaként vegyük a híradófilm-kategóriát, és egyúttal essünk túl rajta. Miután a klasszikus híradók – a televízió elterjedésével – elvesztették funkciójukat, most az „egytémás híradó” fantáziánéven igyekeznek megörizni önálló státusukat. A lényegét tekintve azonban a látott „egytémás híradók” – sajnos, többnyire gyengébb – dokumentumfilmek. Hibáik is ebben a felemás – már nem híradó, még nem dokumentumfilm – állapotban gyökereznek. Nevezetesen az a „munkamegosztás”, miszerint a híradók mutatják a valóság színét, a dokumentumfilmek pedig a fonákját. Másrészt az a technika, ami a klasszikus híradóknál a belső tartalomból és/vagy a munkakörülményekből adódott, itt már inkább formai gyengesség. És kár is tagadni, ez volt a legszürkébb kategória. A zsüri dilemmáját pedig az okozta, hogy a híradóknak álcázott dokumentumfilmeknél valóban voltak jobb dokumentumfilmek, de a kategóriadíj az kategóriadíj.

Végül két film, amely megjegyzésre azért öszintén érdemes. A *forradalmi ifjúsági napok* (Sántha László) és a *Két iskola* (Csöke József) tulajdonképpen két szavazat. Az előbbi az élményszerű, átélhető politikai ünnepegekre, a formális gyakorlat ellen. Az utóbbi az átlagostól eltérő gyermekek különleges bánásmódjára, az antidemokratikus egyenlősdivel szemben. De két filmről és nem két jó ügyre leadott szavazócéduláról van szó. Mert Sántha Lászlónál felfedezni vélem az ellenformalizmus kritikáját is, míg Csöke József filmjét a kivételek iránti öszinte megértés „emeli meg”.

A népszerű-tudományos filmeknél részben tovább kísértettek a műfaji gondok és következményeik. Az előbbinél egy fokkal színvonalasabb kategória követelményrendszerének – a korszerű tudományosság, érzékletesség, művészi igényesség – hármas egysége egy filmnél sem jött igazán össze. Talán éppen ezért a népszerű-tudományos címkével jegyzett filmek közül azok tetszetek igazán – vállalva a paradoxont –, amelyek kevésbé voltak tudományosak és népszerűek (itt: szájbarágóak).

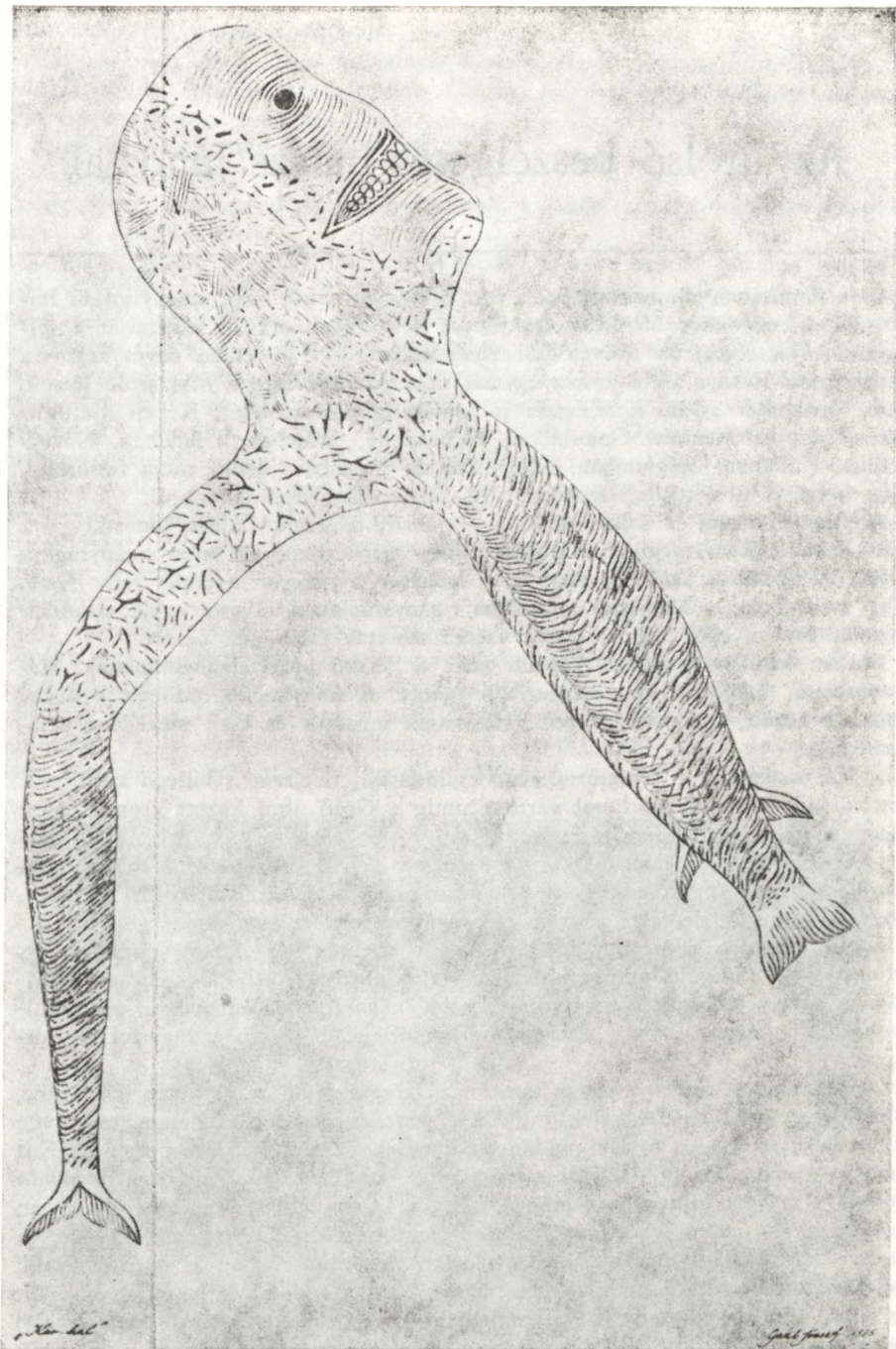
A *mesterség dicsérete* (Préda Tibor) és *Psalmus Humanus* (Dénes Gábor) főszereplői, *Hupek István* falusi ácsmester és *Szent-Györgyi Albert* Nobel-díjas tudós – mégha hihetetlen is – „egy töröl fakadtak”. Ahogyan vallanak életük-ről, munkájukról, úgy tágul ki egyéni sorsuk az egyetemesség irányába. Személyes példájukból önbizalmat és hitet meríthetünk, hitet az alkotó emberben, a

hivatássá nemesedett munkában és egyáltalán egy emberi jövőben. Sajnos, a varázs időnként megtörik, ott ahol a filmek népszerűek és tudományosak lesznek... Eljut a varázslathoz a *Magas hőfokon* című film is. Sunt lacrimae rerum: a tárgyakban, anyagban lélek lakik. *Lakatos Iván* megmutatja nekünk néhány pillanatra az üveg lelkét. De a játékszabályok itt is erősebbnek bizonyulnak a varázslatnál.

Az animációs műfaj az utóbbi időben elkényeztetett bennünket. Így már – honi szokás szerint – akkor is lehet fanyalogni, ha egyszerűen jó a termés. De – lám ennek a szakmának is vannak előnyei – forgalmazóként megtanultam becsülni a „csak” jó filmeket. A látott animációs filmek semmi szenzációval nem szolgáltak, de a korábbi tartalmi és formai teljesítményekből futotta még egy jó körre Miskolcon is. Részletesebb értékelésnek nincs sok értelme, mert mire ezek a sorok napvilágot látnak, a kecskeméti szemlén és a szakírók ítéletén megméretik a teljes animációs termés. Ezért sorakozzanak itt azok a filmek, amelyeket szívesen néztem: *Gravitáció* (Rófusz Ferenc), *Rapszody in Blue Jeans* (Zoltán Annamária), *Hegedű* (Vajda Béla), *Békéltető expedíció a Mars bolygóra* (Reisenbüchler Sándor), *Ajtó 8.* (Horváth Mária).

A dokumentumfilmek mezőnyét – ha tetszik, ha nem – mindig is minősítik a vállalt témakörök. A valós társadalmi konfliktusok jelenléte vagy hiánya önmagában is szándékokat igazol. Ha csak címszavakban sorolom, akkor is – a családtól a közművelődésig, az öregektől a demokratizmusig, a történelmi tudattól a megélhetésért vállalt túlmunkáig stb. – hosszú és fajsúlyos a miskolci lista és tematikailag lehetővé teszi a bevezetőben említett „társadalmi önellenőrzést és igazságkeresést”. Ez azonban csak az első szűrő. A második: milyen őszintén és hatékonyan dolgozták fel az alkotók vállalt témáikat. Itt sokan kihulltak a megformálás gyengéi miatt. Kudarcsuk oka alapvetően az, hogy a „tetten érni a valóságot és eltávolodni tőle” feladatát csak vagy-vagy alapon tudták megoldani. És mi maradt fenn a rostán? Szám szerint tíz film, amelyekről méltánytalanság lenne két-két sorban semmit mondani. Kollektív dicséretük azonban az, hogy – véleményem szerint – elsősorban róluk és miattuk pereg le a 25. miskolci filmfesztiválról a „fáradt középszer” vádja.

A mi családunk (Magyar József), *Mindennapi kenyerünk* (Tényi István), *Endlösung* (Fehéri Tamás), *Húzzák a nótánkat* (Zombori Katalin), *A magyar nép nevében* (Róna Péter), *Ottthon* (Balogh Gábor, Dániel Ferenc), *Élt negyven évet* (Simon György), *Szerződés mindhalálig* (Gulyás Gyula–Gulyás János), *Erőviszonyok* (Paulus Alajos), *Hajózni tudni kell* (Borsodi Ervin). Íme, azok a művek, amelyek hatékonyan részt vállalhatnak a társadalmi „konfliktusok tudatosításában és végigharcolásában”. Ezek alapján tudom megválaszolni magamnak korábbi kérdésemet – egyértelmű igennel, amelyet a sikertelen filmek számszerű többsége nem kérdőjelez meg. És ez az „igen”, egyben a személyemre vonatkozó önellenőrzés végeredményét is jelenti az ügyben. A két „igen” egybehangzó állítása pedig remény a filmforgalmazó ketős tudatának megszüntetésére.

Az utolsó beszélgetés Balázs Jánossal

1971 júniusában röppentette fel a hírt a magyar sajtó, hogy megnyitották Balázs János, az akkor 66 éves cigány naiv festő bemutatkozó kiállítását a salgótarjáni József Attila Művelődési Központban. Ezt követően nevét szárnyra kapta egész Európa. A sajtóban egymás után jelentek meg a róla szóló írások. 1972. november 23-án a televízió is bemutatta portréfilmjét. Képeit kiállították a Magyar Nemzeti Galériában, Pozsonyban, Svájcban, Dániában, Norvégiában, Kubában, Belgiumban, NSZK-ban és Japánban, de ki tudja felsorolni, még hová is kerültek el festményei a salgótarjáni cigánydombról.

A festőről azóta is sokat írtak, az *emberről* keveset. Balázs Jánossal 1972 telén ismerkedtem meg. A kiállítást ugyan megnéztem, de mint cigányságkutatót, a ciganistát, különösebben nem vonzott a magyar nyelvű naiv festő. Ugy esett, hogy a *Napjaink* tematikus cigányszámában olvasta egyik tanulmányomat és egy egrri fotóművésszel üzent: szeretne találkozni velem.

Száraz, kemény hidegben vágtam neki a Pécskö utcai cigánydombnak. Háromosztatú, dűledező vályog putriban lakott. A konyhában üldögélt kedvenc macskáit között, amikor beléptem. Hosszasan mustrált és csak megkésve nyújtott kezét:

- Hát maga az? - nyugtázta némi csalódással. Leültem a billegő sámlira, a festőállvány előtt és szólanul vártam, amíg a Gréti által hozott krumplilevest megette. Rögtön a tárgyra tért:

- Cikkeiből, meg Jóskától (*Szepesi József cigány költő* - M. Gy.) már ismerem magát. Azt kérem, hogy jelentesse meg verseimet kötetben. Mindegy, hogy mibe kerül, de látni akarom összegyűjtve mielőtt meghalok.

Ezzel kezembe adott egy igen vastag, géppel és kézzel írott papírköteget. Mint később kiderült, mintegy hétszáz verset tartalmazott. Innen indult barátságom Balázs Jánossal. Nem sokkal később, a karácsonyi ünnepekre, újból Salgótarjánba utaztam és egy hétig maradtam nála. Közösen válogattuk a verseket.

A *Füstölgések* című 73 verset tartalmazó kötete végül is 1973-ban jelent meg. *Vas István* és *Bata Imre* lektorálta. A színes nyomás Budapesten, a szöveg Egerben készült. Az ötszáz példányos kötetből százötven számozottan jelent meg. A kötet mottóját - „Élni annyi / mint ide-oda rakni / azt, ami veszendő bolmi” - hosszú töprengések után ő maga választotta. Felejthetetlen élményem volt, amikor autóval váratlanul beállítottam hozzá és hiánytalanul átadtam a szerzői kiadásban megjelent példányokat. A számozott kötet első és második példányát azonnal kezembe nyomta, majd órákig nem szólt hozzám, csak ült és újból elolvasta verseit. Már esteledett, amikor összecuska kötetét és újabb számozott példányokat adott át, azzal, hogy küldjem el mindenkinek, aki a kötet megjelenésében közreműködött. Külön kihangsúlyozott négy nevet: *Ortutay Gyula*, *Vas István*, *Bata Imre* és *Hatvani Dániel* (akinek első kötete az *Úvegcserepek*, ott lapult vásznai között). Ortutay Gyula rövidesen válaszolt is a küldeményre:

„Kedves Mészáros elvtárs!

Engedje meg, hogy ezt a különleges kötetet, Balázs János „Füstölgések” c. kötetét őszinte hálával megköszönjem Önnek. Jólesett, hogy elküldte nekem. Üdvözölje a kedves, öreg művészt is.

*Szívélyes üdvözlettel Ortutay Gyula,
Budapest, 1973. július 10.”*

Azt hiszem ezután lettünk igazán barátok. Gyakori vendég voltam a Pécskő utca 208. számú házban.

Láttam, hogyan dolgozik, hogyan zavarják éjjel és nappal békéjét, nyugalomát, a festménygyűjtőktől a sznobokig. Tanúja voltam, amikor egy kanadai magyar származású házaspár meglátogatta és festményeket akart vásárolni kanadai magyar házukba, Balázs János nem adott. Végül már csillagászati árat kínáltak a *Gyötrődés* című festményéért, de nem adta. Megdöbbenve láttam, mennyire ragaszkodik festményeihez, ahogy ő mondta: édes gyermekeihez. Csak akkor adott el belőlük, ha már nem bírta a koplalást. De akit szeretett, festményeivel ajándékozta meg. Naponta tíz-tizenkét órát dolgozott. Örökké elégedetlen volt: *„még nem született igazi mű”* – mondogatta. Hajnalban kelt és ha elegendő fény sugar szűrődött be az 50x50 centiméteres ablakon, már festett. Ha elfáradt, frógéphez ült és írt: verseket, filozofikus írásokat. Írni is úgy írt, ahogyan festett. Mintha minden képet, gondolatot már jó előre rendezett volna fejében.

Az önkritikus Balázs Jánosra csak egyetlen példa. 1973-ban fordítottuk a *Cigány meg sárkány* című oláh-cigány-mesekötetet *Vekerdí Józseffel*, az Európa Kiadó megbízásából. Kértem *Karig Sárát* a sorozat szerkesztőjét, hadd készítse el Balázs János a cigánymesék illusztrációját. Balázs csak nehezen állt kötélnék. Végül mégiscsak elkészítette a 16 darab mintapéldányt (akvarell helyett ceruzával), amelyről levélben így tájékoztattott: *„Nem tudom kellőkép-*

pen elmondani a velem történeteket, mert, hogy most bizonyos fokú nyomás nehezedik rám (utalás arra, hogy többször sürgettem – M. Gy.). Jó néhány nap óta nem is festek úgy, ahogy azt tenni szoktam, de a tétlenség még rosszabb, mint a dolgozás... elkészítettem a szóban forgó rajzokat, mind a tizenhat darabot: ellenére annak, hogy ezt én semmiképpen megtenni nem szándékoztam. No, de nem mondom, hogy a rajzok elfogadhatók, mert csak jobb munka híján csináltam és nem is azokra a kartonokra, amelyeket küldött, hanem hát az én rajzlapjaimra. Gondoltam minék rongáljam el a szép kartonokat, amikor a rajzok csak bányaveti módon készültek. És most már megengedem, hogy jót nevéssen rajtam...”

Végül a kötetet mégsem ő illusztrálta, mert hiába kértük, hogy azokat akvarelllel készítse, nem tette. Ceruzás rajzai bizonyítják azonban, hogy az oláh-cigányesékből mindig a lényegyet, a legfontosabb mozzanatot ragadta ki.

Emlékezetes marad, amikor 1974-ben Bari Károssal meglátogattuk. Bari frissen megjelent második kötetét az *Elfelejtett tüzeket* adta át. Balázs János bele sem nézett. Barit kezdetben igen bizalmatlanul fogadta, de később nagyon megbánta. A kötetből a *Hazánk* című vers nagyon felzaklatta. Napokig beszélt még róla: „a szívemből ír ez a fiú – mondogatta – csak ő a képcit szavakba, én pedig vászonra foglalom”.

Kevesen tudják róla, hogy faragott, kitűnően hegedült és harmonikázott (később zongorát is vásárolt). Esténként gyakran hallgattam capriccio-szerű saját szerzeményeit. Ezeket azóta is őrzöm magnószalagon.

Később sokat foglalkozott az élet értelmével és a halál gondolatával. Így írt erről: „Számталanszor elgondolom és mondom magamban, hogy miért és mi végett is muszáj élni? ... ha van értelme, az is múlandó, amiről lógo orral elmélkedik az egész emberiség. Nagy a tudomány... de nem boldogabb és bosszabb életű tőle az ember, hanem inkább miatta lesz gyötörtebb és fogékonyabb a megbetegedésre, a korai megvénülésre, amely ellen valóban nincs ellenszer az emberi hatalom kezében... Ha elfáradt, és bele is mélyül a tudomány abba, amit nem tudott megfejteni, ... mert hiszen az élet nem a tudományon, hanem a kenyéren alapszik: ez pedig a legegyszerűbb és egyben a legnehezebb feladat, mert minden embernek, amikor emberré lett, ez az első kérdése és lesz, amíg bele nem pusztul a kenyérért folyó küzdelembe. Igaz, hogy a tudomány segíti az embert kenyérének megkeresésében, de kérdés, hogy hogyan... Az ember hatalmas úr, minden földi érték dicső birtokosa, százezernyi orvos buzgólkodik azon, hogy erejét, egészségét minél tovább fenntarthassa, mégis menthetetlenül elpusztul, meghal... Egyébként az ember halálából is komédiát vitet végbe: nem úgy az állat: utolsó órájában elbujdosik, elrejtí végső kínjait és kiműlik, senki által nem látva, nem tudva, életének halvány nyoma sem marad. És mit csinál az ember? Diszes építményeket emel tet sirja fölé, mintha az enyészet azt nem döntené porba...”

A magányt szerető, mások által gyakran különöck tartott Balázs János sajátos életviteléről így írt: „Mindig riadoztam az emberek társaságától. Ha nem volt muszáj nem is tartózkodtam a közelükben sem. Ez a sajátosságom életem fenntartásában életveszélyes játék volt és lett, mert az ember társas lény és számára teljesen lehetetlen és kikerülhetetlen az egymással való érintkezés... sok millió ember között egy ilyen magamformájú, téveteget életű alak elcselleng a maga útján, úgy, hogy nincs ártalmára senkinek, inkább csak saját magára hozhat szerencsétlenséget. Bölcs figyelmeztetésként csengett fülemben (édesanyjára – M. Gy.): inkább húzódj vissza remeteségedbe, mint keresd az emberek barátságát. És ne agodalmaskodjál azon, hogy lesz-e kenyered, meg ruhád.

Igénytelenségedhez mérten az ütött-kopott, másokon elnyűtt gúnya összejön részedre s a kenyér is megadatik fizikai fáradásodon keresztül ... Újjongva mondom: nem bántam, inkább lelkebben örülök, hogy létezésemet természetes adottságomban kellett leélni a kedves öregségig”.

1976. március 9-én váratlanul táviratot kaptam a kedves Grétitől: „János bácsi nagyon beteg, kórházban van, azonnal jöjjön”. Március 6-án kapott agyvérzést, jobb oldala teljesen lebénult. Balázs János soha addig nem volt komoly beteg. Kegyetlen tréfának vélte az egészséget, amely rövidesen véget ér. A kórházban egy hét után megpróbálta elhagyni az ágyat, arccal zuhant a színes mozaiklapokra. Megdöbbenve álltam ágya mellett. Amit még sohasem tett, megfogta a kezem és megpróbált valamit mondani. De szó nem jött ki az ajkán. Állapota teljesen reménytelen volt. Már március 23-án kiadták a kórházból. Grétitől aznap kaptam a táviratot, hogy János bácsi kér, azonnal menjek Salgótarjánba. Mentem. Végrendelkezni akart. Soha életemben nem készítettem végrendeletet, de akkor nekiültem és úgy, ahogyan kérte – a sebtiben összehívott tanúk előtt – megcsináltam. Minden szóért szájához kellett hajolni. Mindannyian azt hittük ez a vég. Nem így történt. Egy évig birkózott vele a halál míg leteperte.

Irtózatosan akart élni.

Az egész nyarat az udvaron nyugágyban gubbasztotta végig. Ködös szemekkel hunyorgott a Pécskö utcai cigánydombra, ahonnan egyik napról a másikra eltűntek a cigányputrik. Szívszorító látvány volt összetöpörödött alakja. Madíresontú teste már fekete volt és halott, csak szemei tüzeltek, s bal oldalon béna szája repdesett hangtalanul, mint szárnyon lőtt madaré. Látogatásaim során meg sem kísérelte a beszédet, inkább csak vigasztaló szavaimat hallgatta. Hitte, hogy valamennyire meggyógyul és bal kézzel megtanulhat festeni. Kért, hogy szerezzek tolokocsit ehhez a munkához, még hátra van a halálból az életbe való visszazuhanás élményének megfestése. Sajnos, erre már nem maradt ideje. 1977. március 18-án, délelőtt 10 óra 15 perckor meghalt. Temetésén, március 24-én, ott voltak a salgótarjáni cigányok és két magyar: Mihály Ida és én.

MÉSZÁROS GYÖRGY

R. VÁRKONYI ÁGNES

II. Rákóczi Ferenc emlékezete

Napjainkban különösen sokat idézzük *Mikes Kelemen* sorait: „*Amitől tartottunk, már benne vagyunk. Az Isten árvaságra téve bennünket, és kivévé ma közülünk a mi Édes Urunkat és Atyánkat... a keserűségnek ködje valóságban reánk szállott. De ne azt a jó Atyánkat sirassuk... hanem mi magunkat sirassuk, kik nagy árvaságra jutottunk.*” Rodostó 1735. április 8-án.

Sokat idézzük, de vajon ismerjük-e jól e kétszázötven éves szavak értelmét. Tudunk-e felelni mai világunkban is hiteltérdemlően az egymást váltó generációk izgató kérdésére: mit testesített meg Magyarország és Európa történetében ez a nagy ember, akit – Mikes szavaival élve – „az ellenségei is nagynak tartanak”?

Miért nem tudták nevét a lezárult múlt lapjaira írni, miért nem tudták elfelejteni az egymást váltó generációk? Évszázadok jöttek és mentek. Közép-Európa keleti térségein újra és újra átrajzolta a térképeket a változó történelem. Mégis, Rákóczit mindig is kegyeletos emlékezett, kérdés, kritika, vizsgálódás, az újabb és újabb megismerések öröme és valami különös szeretet kísérte változatlanul. Vonzotta, mintha élne, a múlt terhes örökségeivel leszámolni szándékozók és azokat, akik a magyarság jövőjéért aggódva közeledtek hozzá. Kortársaiknak érezték a 20. század évtizedeinek gyermekei éppen úgy, mint az egykori apák, nagyapák és a szabadságharcot kezdő vitézek, jobbágyok, nemesek unokái. Nehéz időkben fordultak hozzá, mint egykoron az igazukat nála remélő jobbágyok, az elviselhetetlen helyzetüket elébe táró szomolnoki bányászok és mint az ország jövőjén gondolkodók.

Mi az oka Rákóczi e különös túlélőképességének? Mi az a többlet, ami a szó történelmi értelmében naggyá tette a XVII–XIII. században Magyarországon cselekvő politikust? A válasz manapság egyértelmű: az érték, amit megtestesít.

Világszerte egyre inkább nyilvánvaló, hogy az óriási technikai átalakulását élő, a végletes veszélyek és lehetőségek választójait járó korunkban, az emberiség közös értékei nélkülözhetetlenek. Az önmaguk hatalmas felelősségére ráébredő társadalomtudományok, mindenekelőtt a történettudomány művelői, úgy vizsgálják a múltat, mint értékrendszerek történetét. Mert a legkülönbözőbb nemzetek történészeinek és felelős gondolkodóinak közös véleményét fejezi ki az egyik francia történetíró *Georges Duby* megfogalmazása: a haladás vagy megőrződés erői között az egyik leghatalmasabb fegyver az az értelem, amit valamely kor, valamely kultúra saját történelmének tulajdonít. A társadalom egyik leghatalmasabb formálóinak egyike az értékrendszerek megőrzésének vagy elpusztításának szándéka. S tudnunk kell, hogy az

értékrendszer a történelem legösszetettebb és leginkább közvetve érvényesülő tényezőinek egyike, nemcsak a szellemi és anyagi javak, jelenségek összességét foglalja magában, hanem szerves egységben őrzi a magatartásokat, a politika, az etika, az alternatívák és választások tényeit.

Tudjuk, Rákóczi nevét zászlójára írta a nemzeti függetlenségért és polgári átalakulásért harcba szálló reformkor, példáját idézhette *Petőfi* és Angliában *Szalay László*, a szabadságharc nemzetközi kapcsolatait kiépítő diplomata. S hogy neve a nemzeti és társadalmi fejlődést szétválaszthatatlanul testesíti meg, azt századunk hajnalán *Ady* fejezte ki legtömörebben: „Rákóczi úr tudta. . . merre van a föld népének boldogságos útja.”

Mégis hiba lenne tagadni, hogy nevét sokszor ki is sajátították, kultuszát – *József Attila* szavaival élve – „új ordas eszmék” szolgálatába próbálták torzítani, és hányszor zárták volna a korfölköti öncélú militarizmus kalodájába azt, aki számtalanszor leírta: „hazám nyugodalmát keresem”, „Csak hazám békéjét akarom megnyerni”.

Hányszor próbálták elszakítani Európától azt a magyar politikust, aki talán elsőként fogalmazta meg Európa számára, hogy az újkori fejlődésben, a nagy birodalmak hatalmi egyensúlyának kialakításában a kisebb nemzetek sem nélkülözhetők. Az elmúlt napokban hangzott el Kassán, a fejedelem koporsójának megkoszorúzásán, az erdélyi költő *Szilágyi Domokos* Európa című verse. Méltóbban aligha emlékezhettünk volna meg arról a magyar politikusról, aki a *Resrudescunt vulnera* kezdetű, a Világ népeinek címzett kiáltványában már lényegében az erdélyi költő szavait fogalmazta meg: Csi-náljunk Európát!

Zászlóját itt ismertem meg Salgótarjánban. Itt hallottam először a sokat idézett szavakat: *Cum Deo pro Patria et Libertate*. Érthető és talán meghocsájtható, hogy amikor már történetkutatóként keresve a választ, hogyan vészték át országunk népei a kegyetlenül mostoha időköt, hogyan őrződtek meg múltjában olyan értékei, amelyek megismerése a mi korunknak jutott osztályrészül, bennem *József Attila* sorai merültek fel minduntalanul: „*Ha beomlanak a bányát vágazó oszlopok. a kincset azért a tárnák őrzik és az lobog. És mindig újranyitják a bányászok az aknát. amíg szívük dobog.*”

Rákóczi tökéletesen tisztában volt vállalkozásának horderejével. A 17. század végén a nemzetközi szövetség háborújával megszűnt Magyarországon a százötven éves török uralom. Az ország új berendezkedésére alternatív lehetőséget hordott magában a történelem. Az egyik változat, mint a Habsburg-birodalomban állami önállóságát teljesen elvesztve betagolódo, határvidékké süllyedő ország, az 1680-as 1690-es években valósult meg. Úgy mint a bécsi kormányzókörök egyik csoportjának nyers katonai uralma, alárendelve és kiszolgáltatva az udvari arisztokrácia és a dinasztia érdekeinek. Rákóczi, amikor az állami önállóság megteremtéséért harcrakész jobbágyok, nemesek, városi polgárok élére állt, az ország történelmi lehetőségei másik változatának, a magyar királyság és az erdélyi fejedelemség állami önállóságának útját próbálta kiépíteni.

Forrásaink azt mutatják, céljait elsősorban nem a fegyver erejével akarta elérni, hanem a korabeli magyar politikai kultúra más eszközeivel: diplomáciával és belső reformok útján tört célja felé.

„Nem tanácsokra van szükségünk, hanem a tanulékonyság képességére.”

Számtalan szava van arra, hogy az ország belső viszonyain változtatni kell: a tanulékonyság képessége, „megújulás szüksége”, „reformáljuk magun-

kat”, „előttünk áll a választás felelőssége a jó és a rossz között”. „Ha a régi utakon boldogulásunkat nem találjuk, válasszunk új utakat”. Valamennyi azonban egyet jelent: első a közügy, a közösség ügye, a nemzet érdeke, s ez Európától elválaszthatatlan. Szécsényben, az országgyűlésen már teljesen nyilvánvalóvá vált, hogy a nemzet fogalmába éppen úgy beleérti Rákóczi a jobbágykatonát, mint a mezővárosi civist, a polgárt mint a kismest és a „robotban elfáradt szegény parasztembereket”, akikkel – amint feljegyezték – az országot járva sokszor elbeszélgetett. Nem a feudalizmus viszonyait akarta megváltoztatni, a terhek és javak elosztásában új, igazságosabb és az ország teherbírását megnövelő rendszert akart megvalósítani.

Tudatában volt – sok idevágó kijelentését idézhetnénk –, hogy a királyság és az erdélyi fejedelemség – korabeli megfogalmazásában: a „két magyar haza” – csakis korszerűbb berendezésével fejlődőképes, csakis így foglalhatja el méltó helyét Európa nemzetei között. Azt a helyet, amelyre az államiság megőrzéséért, Európa nyugalmanak biztosításáért harcolva a törökkel másfél századon át, hatalmas anyagi és véráldozatokkal, időálló kulturális értékek megteremtésével váltotta meg a történelmi belépőjegyet. A nemzetközi államelméleti irodalom elvi megállapításait idézve sokszor kifejezte, a magyar királyság és az erdélyi fejedelemség érdemes arra, hogy az európai hatalmak béketárgyalásaiba foglalva, nemzetközi garanciával rendezzék ügyét.

Nagyon magasra tette a mércét. Minden cselekedete a jövőre tekintő, felelősséggel áthatott, s amit újabban egyre inkább látunk – rendelkezései mérészen újító uralkodónak mutatják. Országrésznyi vagyont, családi életét, személyes biztonságát, mindenét a feltett ügyre áldozta. Hasonlót követelt híveitől is. Egyik nemes hívét, aki 1704-ben fizetésének emelését kérte a következőkkel utasította el: „most az ország szolgálatjának előmozdítására feles költség kívánatik, azért, hogy fizetése szaporíttassék, a sok szükség nem engedi”. „Most a jobbágyok keresésének nincs ideje” háritotta el másik főúri híve kívánságát. De ugyanakkor nem ismerünk olyan jobbágypanaszt, amit meg ne hallgatott volna, ha hozzá eljutott. A katonák, a vitézcek, a szegények helyzetén minden úton-módon próbált segíteni és a lehetőségekhez képest segítette a rászorulókat. Lerakta az állandó magyar hadsereg alapjait. Következetes jobbágypolitikát valósított meg. Érvényre juttatja a vallási egyenjogúság elvét. Bátran állíthatjuk, hogy iskolarendelétével korlátlan lehetőségeket nyitott az anyanyelvi műveltség és ezzel együtt a különböző nyelven beszélő országlakosok nemzeti műveltségének kifejlődése előtt.

Oldalakon át idézhetnénk gazdasági utasításait. Keresztülvitte, hogy a nemesek is fizessenek adót, de látta, hogy az adórendszer csak akkor korszerű, csak akkor működőképes, ha élénk, eleven, kiterjedt áruforgalomra épül. „Olyan kerti veteményeket és gyümölcsöket termesszen – adta utasításba tisztartójának –, melyekből minél több pénzt árulhat.” Gabonával és kedvezményekkel segíti a bányászokat, utat nyit a kísérletezések, technikai újítások, kereskedelmi vállalkozások előtt. Korának legmunkásabb magyar embere volt: „Akkor dolgozom, amikor az alvók alszanak, a részegeskedők isznak”. Sokszor találta tábori íróasztala mellett a hajnal és feljegyezték róla, a fejedelemnek unokájáról, akinek udvari rendjét, fényét a francia király küldötte is megcsodálta, hogy nem tűrte asztalánál a kenyérmaradékot.

Szigorúan megkövetelte a pontos, tisztességes munkát. Keményen büntette a hivatalukkal visszaélők nyereszkevéseit. A köz kárára gazdálkodót kegyet-

lenül felelősségre vonta, lett légyen nemesúr, vármegyei tisz, nagynevű család tagja, vagy vitéz ember. Csak sajnálni lehet, hogy a gazdálkodásról, a művelődés jövőt teremtő feladatairól, az ifjúság neveléséről kifejtett nézeteit még ma sem ismerik szélesebb körben.

Kegyetlenül nehéz viszonyok között tervezte meg az új magyar államot, kedvezőtlen viszonyok között: kik segítették, kikben bízott töretlenül, kikre épített? Kormányzókörét művelt, vállalkozószellemű, kereskedő, iparkodó nemesekből állította össze. Legfőbb segítője, *Ráday Pál*, másokkal együtt Nógrád vármegyéből került melléje. Katonáit, a vitézlő rendet, fiainak, társainak nevezte, a jobbagykatonát maradékaival együtt kiemelte a földesurak hatalma alól. Új hang a magyar történelemben, hogy az emlékiratait író fejedelem a jobbagyság munkáját, a gazdálkodást, az ipart, a kereskedelmet, az országfenntartó, történelmet formáló tényezők közé emeli. „Minden gyönyörűséget hazám ifjúságában lelem” – mondotta és az oktatást, a nevelést, a fiatalság külföldi tanulmányait nemzeti ügynek tekintette.

Régebben úgy vélték, hogy a végsőkig hajszott véres harc ábrándjaival hagyta el az országot. Ma már tudjuk, tények sokasága bizonyítja, hogy jelen akart lenni Európában, például a nemzetközi béketárgyalásokba akarta foglalni hazája ügyét, s elismertetni az önállósághoz való jogát. Bujdosó sorsának értelmét maga fogalmazta meg: „ha számkivetésbe megyek megmarad a remény, amely a nép szívében mindig élni fog irántam.”

A társadalom különböző rétegei akkor és később a maguk uralkodó eszményét tisztelték benne. Szépen fejezi ki az ország jövőjén gondolkodók elvárásait *Csurji Csebjános* pápai prédikátor: „Virágozzék országában a labor, a mechanica, az agricultura, a mercatura, a béke, a rend, mivel megvannak benne a képességek, hogy országát Hollandiához hasonló állapotba vezesse.”

TÖRTÉNELMI FIGYELŐ

Krimik a történelemben – történelem a krimikben

(Péter Katalin: A csejtei várúrnő: Báthory Erzsébet;
Niederhauser Emil: Merénylet Erzsébet királyné ellen;
Szabad György: Miért halt meg Teleki László?)

„A Labirintus sorozat a magyar történelemnek a közvélemény előtt nem eléggé tisztázott, tényszerűen kevésbé ismert, s így rejtélyesnek tűnő eseményeit kívánja megismertetni népszerű, olvasmányos formában, de mindig a legfrissebb tudományos kutatásokra támaszkodva. Történelmi krimik, különös bűnperek, vitatott öngyilkosságok, titokzatos gyilkosságok, összeesküvések és merényletek a témái az olcsó, illusztrált köteteknek.” *Steinert Ágota* szerkesztő ezzel az ajánlással bocsátotta útjára a *Helikon Kiadó* új sorozatát, amelyből a könyvhétre máris három kötet jelent meg.

A rejtélyesség és titokzatosság kritériumának leginkább *Péter Katalin* „hőse” felül meg. Báthory Erzsébetről, a legkülönfélébb hiedelmek és mendemondák élnek a köztudatban. Magyar nyelvű könyv ugyanakkor közel fél évszázada nem jelent meg róla, szaktanulmány is csak a legutóbbi években. A termelőerők fejlődésére, valamint a termelőerők és a termelési viszonyok dialektikájára koncentráló „hagyományos” történetírás számára Báthory Erzsébet devianciája, kéjgyilkosságokig fajuló szadizmusa teljességgel irreleváns volt. Újrafelfedezését meg kellett hogy előzze a történelem dimenzióinak kitágulása, s ennek hazai recepciója. Továbbá a történelmi képzelet, fantázia és intuíció régi jogaiba való visszaállítás. A kötet szerzője mindezekkel az eszközökkel bátran, s többnyire meggyőzően él. Bámulatos például, hogy egyetlen festményről mi mindent tud elmondani és elhitetni.

Ki volt hát Báthory Erzsébet? Konceptió per áldozata, amint ezt egy újabb szaktanulmány szerzője (Nagy László) is véli, avagy feudális előjogait abnormális hajlamának, szadizmusának kiélésére felhasználó beteg asszony? Péter Katalin – számomra meggyőzően – ez utóbbit valószínűsíti. Betegsége eszerint házasságát (1575) követően, az első szexuális élmények után alakult ki benne. Első gyilkosságait nagy valószínűséggel a kilencvenes években követte el. 1610-ig, elfogatásáig több száz, de bizonyosan több tucat „leányt és szűzet és más nőket” ölt vagy öletett meg „kegyetlenül és a halál különböző neveivel”. Környezete és az ország vezetői, akik tetteit bizonyítottan ismerték, tehát közel két évtizedig elnézték „kilengéseit”. Miért? A szerzőnek erre is van korhű és elfogadható magyarázata. Egyfelől az országos főméltóságok hatalmi szempontjai (Báthory Erzsébet az ország egyik leggazdagabb földbirtokosa volt), másfelől a környezetet mai ésszel alig érthető értékrendje, amely alapján Báthory Erzsébet udvara az alacsonyabb rangúak szemében az ott történtek ellenére is nagy vonzerővel bírt. Ha viszont ezt elfogadjuk, meggyőzőbb magyarázatra lenne szükség ateinketben, hogy miért éppen 1610-ben határozta el Thurzó György nádor az „úrnő” elfogatását? Ez egyike azon bizonytalan pontoknak, amelyek esetleg másféle értelmezést is lehetővé tesznek.

Niederhauser Emil témája egy 1898-as gyilkosság. A gyilkos *Luigi Lucheni* olasz anarchista; az áldozat Erzsébet, Ausztria császárnéja és Magyarország királynéja. A színhely Svájc. Az olvasó izgalmas politikai krimit vár. Hamarosan kiderül azonban, hogy az áldozat kiválasztása teljesen esetleges, minden törvény vagy szükségszerűség nélküli volt. Az esemény rejtélyesnek vagy titokzatosnak sem tekinthető. Lucheni minden jel szerint egyszerűen egy doktrína eszközeként tekintette magát. Valamiféle politikai krimit tehát nem lehetett a gyilkosság köré kerekíteni. Niederhauser ezért igen ötletesen két világot mutat be és szembesít: a bécsi Burg közönséges halandók számára megközelíthetetlen lakóinak anyagilag gondtalan és pazarló, más szempontból azonban mégis kíméletlenül szabályozott életvitelét, ill. a törvénytelen gyermekként és szülők nélkül felcseperedett, a társadalom premén élő alkalmi segédmunkását, aki az anarchista tanok fanatikusává vált. A két világ szembekerülése és az alul-lévők győzelme történelmileg szükségszerű volt, s csupán a sors fintora, hogy Erzsébet személyében olyan „koronás fő” esett áldozatul, aki maga is lázadt környezetére ellen, s aki még halála előtt úgy végrendelkezett, hogy verseinek 1950-es kiadásából befolyó összegeket az akkori politikai foglyok gyermekeinek juttassák.

A harmadik kötet témája, amelyet *Szabad György* dolgozott fel, *gróf Teleki László* öngyilkossága. Teleki életpályájának legfontosabb adatait általános lexikonjaink és történeti kézikönyveink egyaránt tartalmazzák. 1811-ben született. A '48-as reformnemzedék egyik legradikálisabb tagja, 1844-től a Védgyelet alelnöke. 1848 őszétől a magyar kormány párizsi követe, majd az emigráció egyik vezetője. 1859-től Kossuth és Klapka mellett a Magyar Nemzeti Igazgatóság harmadik tagja. 1860-ban a szász rendőrség Drezdában letartóztatta, s kiszolgáltatatta a bécsi udvarnak, Ferenc József, a politikától való tartózkodás ígérete mellett szabadon bocsátotta, Teleki azonban ennek ellenére szinte azonnal bekapcsolódott a hazai politikai életbe. Az országgyűlésen a Béccsel egyezkedni próbáló ún. felirati (Deák)-párttal szemben a radikálisabb, s az emigrációhoz közelebb álló politikát követő ún. határozati párt vezére lett. A két álláspontot a két párt vezérének 1861. május 8-án kellett volna a képviselőház nyilvánossága előtt kifejtieni és vitára bocsátani. A vita azonban elmaradt, mert a nyolcadikára virradó éjjelen Teleki főbe lőtte magát.

Mint minden hasonló esetben, ebben is felmerült a gyilkosság lehetősége. Ezt azonban egyetlen komoly bizonyíték sem támasztja alá. Szabad György ezért főleg arra törekedett, hogy az öngyilkosság okát megmagyarázza. Kossuth – ahogy a szerző is idézi – annak idején úgy látta, hogy a Ferenc Józsefnek tett ígérete és politikai működése került benne kibékíthetetlen ellentmondásba és sodorta az öngyilkosságba. A Deák-párti Lukács Móríc szerint Teleki megijedt attól a felelősségtől, amely a felirati párt által tervezett kiegyezés lezavasztásából hárult volna rá. Másként fogalmazva: rájött az emigráció és saját addigi politikájának a követhetlenségére. Ennek konzekvenciáit azonban nem merzte, nem akarta vállalni.

Szabad György részletesen kifejtett és megindokolt álláspontja szerint azonban nem ezekről, hanem arról volt szó, hogy Teleki saját alvezéréivel, az alku elhárításában és egyéb politikai kérdésekben nála jóval kevésbé következetes Tisza Kálmánnal és másokkal került összeütközésbe. E felfogás szerint tehát Teleki azért lett öngyilkos, mert rá kellett döbennie, hogy saját pártja, ill. annak hangadói sem támogatják az emigráció politikai koncepcióját és annak hazai viszonyokra való adaptálását.

Báthory Erzsébet lefogásához hasonlóan, természetesen ez a magyarázat sem zárja ki a vita lehetőségét, s biztos is, hogy mindkét eseményről még többen, többször és különböző megközelítésben fognak írni. Ez azonban egyáltalán nem baj. Fontosabb, hogy mindkét kötet olvasói – miként Niederhauseré is – érdekes, filmszerű szerkesztésben és olvasmányos, könnyű stílusban olyan tényekről, folyamatokról és összefüggésekről szerezhetnek tudomást, amelyek más, hagyományos „tálalásban” rejtve maradtak volna előttük vagy talán el sem jutottak volna hozzájuk. (Helikon)

ROMSICS IGNÁC

TANULMÁNY

CSOKONAI ATTILA

Négy évtized

A magyar gyermek- és ifjúsági irodalom vázlatos története 1945-től

A felszabadulás utáni évek gyermek- és ifjúsági irodalma történetének *első periódusa* – a közkeletű szakaszoláshoz igazodva – 1945-től 1949-ig terjed. Ez az időszak az élet minden területén az átmenet, a kísérletek, a demokratizálódás kora. A könyvkiadás ekkor még túlnyomórészt magánkézben van. Az ifjúsági könyvek tekintélyes hányadát a *Szent István Társulat* adta ki, de jelentetett meg ifjúsági könyvet az *Anonymus*, az *Athenaeum*, a *Cserépsálvi*, a *Dante*, a *Franklin*, a *Hungária*, a *Nova*, a *Palladis*, a *Révai*, az *Új Idők* (Singer és Wolfner) sőt a *Szív* és a *Ferences Misszió* is. A még 1944 novemberében létrehozott *Szakra* (a kommunista párt kiadója) adta ki például *A kis kakas gyémánt félkrajcárja* című „parasztmesét” *Szántó Piroska* rajzaival. Ez utóbbi, valamint az *Új Magyar Könyvkiadó* különösen sokat tett a klasszikus orosz irodalom (népmesék, Bazsov-mesék) és a kortárs szovjet gyermekirodalom magyarországi megismertetéséért és népszerűsítéséért. (Megjegyzem: a továbbiakban a fordításirodalommal sajnos, nem foglalkozhatom.)

Kevés új ifjúsági mű látott napvilágot, s ezek nagy része értéktelen sablonokat ismételtető, a maradi ízlést kiszolgáló „műalkotás”. A legtöbb giccses és ponyvát termő műfaj a lányregény, jöllehet történetek kísérletek a „műfaj” megújítására.

A gyerekkönyvek közül kiemelkedik *Balázs Béla* két kalandregénye, amelyeket még az emigrációban (németül) írt: *Karcsi kalandjai*, *Mikor Karcsiból Károly* lett (mindkettő Athenaeum, 1945). Mesés történetei, amelyekből most, születésének 100. évfordulója alkalmából ismét készült két kötet, *Az igazi égszínkéék* című kiadványban jelentek meg (Új idők, 1946). Tersánszky Józsi Jenő *En fogom az aranyhalat* (Rádió Gyermekújság Könyvek, 1947) továbbá Kardos László *A tanár úr notesza* című bandaregénye tartozik a korszak értékes, maradandó prózai alkotásai közé. 1947-ben jelent meg ezeknek az éveknek talán legsikeresebb ifjúsági regénye, Hárs László *Majd a gyerekek!* című könyve, amelyet később átdolgozva többször is újra kiadtak. Érdekességképpen megemlítem, hogy a Révainál 1946-ban megjelent egy ifjúsági regény Tamási Arontól *Szívbeli barátok* címmel, s ez nem más, mint az 1928-as *Szűzmáriás királyfi* első része. Tersánszky Józsi Jenő *Egy szarvasgím története* című műve pedig az *Egy vezérbika emlékiratai* című regényének az ifjúsági változata. Napvilágot láttak új szemléletű ifjúsági történelmi regények, amelyeknek témája – éppen a centenáriummal összefüggően – az 1848–49-es forradalom és szabadságharc, és megjelentek az első úttörőregények. A *Köznevelés* 1947-es évfolyamában sorozatban publikált, sokat idézett *A gyermek és a könyv* című tanulmányában Kardos László többek között ezt írja: „Kiadóink sokkal több gondot fordítanak az ifjúsági művek köntösére és tartalmára is, mint korábban.

Jelesebb költőinknek is kedve támad olykor a gyermekvershez. Pompás kísérletekkel ragadott el bennünket épp mostanában két fiatal költő, Devecseri Gábor és Weöres Sándor.” Az azóta is sikeres, több kiadást megért és bővített *Allatkerti útmutató*ról és a *Gyümölcskosár* című kötetről van szó, mely utóbbi 29 versével minden további Weöres-gyermekverskötet alapjául szolgált.

Gyerekeknek szóló lírai köteteket publikált Zelk Zoltán *Az állatok iskolája* (Új Idők, 1947), *Négy vándor* (Dante, 1948), verses meséket Kormos István (*Az égigérő fa*, Misztótfalusi-kiadás, 1947). E periódus legjelentősebb kísérlete – voltaképpen egy 1942-es kiadás megismérlése és további gyűjtemények alapja – Aszódi Éva és Binét Ágnes *Versék könyve* című antológiája (Anonymus, 1945), amelyben a népköltészből és klasszikus költők műveiből válogatott értékes alkotásokat találtak a kis olvasók. Csak megemlítem, hogy készültek nélkülözhetetlen népmese-válogatások és szépen illusztrált lepreollók (dalokkal, mondókákkal, találós kérdésekkel) is. És nem szabad megfeledkezniünk a korszak kritikáiról, tanulmányairól sem. Az *Embernevelés*, a *Köznevelés*, az *Új Szántás*, a *Magyarok* hasábjain közzétett írások eszméi, elvi, pedagógiai és esztétikai kérdésekben útmutató megállapításokkal segítették az új gyermek- és ifjúsági irodalom megszületését – hangsúlyozza *Kolta Ferenc Husz év ifjúsági irodalma* című írásában (Élő irodalom, 1970). A gyermek- és ifjúsági irodalom történetében 1950 „a fordulat éve”: ekkor fejeződött be a könyvkiadók államosítása, amely 1948-ban kezdődött a legnagyobb cégekkel. Megalakult a „profilgazda” *Ifjúsági Könyvkiadó* is, amely a továbbiakban egyedül, mondhatni versenytárs nélkül, monopolhelyzetben látta el feladatkörét. A gyermekirodalom a (voluntarista) kulturális politika szervezett részévé vált – állapítják meg a korszakra visszatekintő írások. 1951-ben az írókongresszuson is foglalkoztak a gyermekirodalommal, 1952 júniusában a Magyar Dolgozók Pártja központi vezetősége az ifjúság helyzetét elemezve kitért a gyermek- és ifjúsági irodalom kérdéseire is. Két feléven át ifjúsági irodalmat is előadtak a budapesti egyetemen. Az eredmények azonban csak részben igazolták a lelkes igyekezetet, az optimista elvárásokat. Nemcsak az elméleti írásokban, hanem magukban a szépirodalmi művekben is sok volt a tévedés, a hibás kísérlet, a túlzás. A sokat emlegetett sematizmus, dogmatizmus nem kerülhetett el az ifjúsági és gyermekirodalmat sem.

A Népművelési Minisztérium több ízben is hirdetett pályázatot gyermek- és ifjúsági művek írására. 1953-ban például harminc íróat hívtak meg egy pályázatra, ekkor huszonegy mű érkezett be, közülük Szabó Pál *Hajdú Klárája* lett az első, Sziráky Judit *Tisztességes Jánosa* a második, Thury Zsuzsa *A francia kislánya* pedig a harmadik díjat nyerte el.

Ekkor született Hollós Korvin Lajos *A Vöröstorony kincse* című népszerű munkája. A gyermekirodalom Zelk Zoltán *Mese a kiscsikóról, akinek még nincs patkója* és Hajnal Anna *Eső esik* című verses meséjével gazdagodott. 1953-ban jelent meg Tamási Áron egyetlen történelmi regénye, a *Hazai tükör*, amelyért Kossuth-díjjal tüntették ki.

Az agitatív, eszményesítő, túlpolitizált úttörőregények tökéletesen megfeleltek a korszaknak. Az első sikerültebb művet ebben a témakörben Gergely Márta írta (*A mi tanítónk*, 1951), de ez sem bizonyult időtállóknak. Művészi és pedagógiai szempontból is jelentősek viszont a korszak ifjúsági történelmi regényei. Az Ifjúsági Könyvkiadó már megalakulása évében olcsó sorozatot indított *Hazáért és szabadságért* címmel. Ebben Jókai, Krúdy, Eötvös Károly egy-egy kötete mellett mostanában felújított alkotások is szerepeltek: például Geréb László *Bívár Kund*, Bárdos László *A dzsidáskapitány*. Ebben a kate-

góriában további értékes műveket találunk: Hegedűs Géza *Az erdőntúli veszedelem* című regénye azóta a tizenharmadik kiadásnál tart, Tatay Sándor *Kinizsi Pálja* kilencszer jelent meg eddig, Kolozsvári Grandpierre Emil *A törökfejes kopja* című alkotása filmen is nagy sikert aratott. Szántó György *Az Alapiak kincse* és Lengyel Balázs *A szebeni fiúk* című regénye szintén újra és újra forgalomba kerül.

Az Ifjúsági Könyvkiadó a magyar gyermekirodalom legjobb hagyományait igyekezett feleleveníteni azzal, hogy kiadta Gárdonyi, Móra, Móricz, Mikszáth Kálmán, Thury Zoltán és Kaffka Margit kisgyermekeknek szóló írásait. A kortárs magyar írók közül Tersánszky Józsi Jenő (*Misi Mókus kalandjai, Makk Marci böstette*), Hárs László (*Híresincs szélmalom*), Mészöly Miklós (*Hétalvó puttonyocská*) és Vidor Miklós (*Kökörésin, a király bolondja*) mesekötetei a jelentősek.

E periódus végén látott napvilágot Török Sándor meseregény-trilógiájának első darabja, a rádiójátékból kinőtt *Csilicsala csodái*. Az egyik legfontosabb és mára már hagyományteremtő vállalkozása volt az Ifjúsági Könyvkiadónak a mesecanontológiák kiadása, például *Csinosomdrága, Hetedhétország, Tarka-barka, Új mesekönyv, Mesék, történetek*. Sorra jelentek meg Illyés Gyula, Kolozsvári Grandpierre Emil és persze Arany László meg Benedek Elek népmese-feldolgozásai. Hovatovább Pesti Gábor, Fáy András és Kazinczy Ferenc meséiből is kaptak ízelítőt a legkisebbek. Elévülhetetlen érdemeket szerzett szerkesztőként, irodalomszervezőként és főleg alkotóként Kormos István, aki *A tréfas mackók* című kötetéért (1955) elsőként kapott József Attila-díjat gyermekirodalmi munkássága elismeréseként. A következő év hozta meg az első Vackor-kötetet (*Mese Vackorról, a pisze kölyökmackóról*). A gyerekeknek szóló lírai kötetek alfajaként a korszakos jelentőségű és iskolateremtő Weöres-kötetet, a *Bóbitát* kell említenem, amely 1955-ben jelent meg. Mind ez ideig hét kiadásban, írd és mondd, 400 000 példányban kelt el, s ehhez még vegyük hozzá a *Ila a világ rigó lenne* című, az előbbinél teljesebb összeállítás négy kiadásának 300 000-es összpéldányszámát – utána pedig jusson eszünkbe, hogy a költő eredetileg nem is gyerekeknek szánta ezeket a minden óvodában szavalt, énekelte verseket.

1957-ben, az Ifjúsági Könyvkiadó felvette Móra Ferenc nevét. (Innen számítjuk a *harmadik periódust*.) Rajta kívül a *Minerva* valamint a *Tankönyvkiadó*, esetenként a *Zeneműkiadó* és a Képzőművészeti Alap ad ki gyerekkönyveket. A konszolidáció talaján újjászerveződött írószövetségen belül először Ifjúsági Irodalmi Bizottság jött létre 1959-ben, amelynek elnöke Tatay Sándor, titkára Dékány András lett, az ő halála után Földes Péter vette át ezt a tiszteket. 1965-ben az írószövetség közgyűlése jóváhagyta, hogy a bizottság szakosztálya alakuljon át, amely azóta két állandó munkacsoporttal működik.

„A magyar ifjúsági íróknak az utóbbi 20-30 évben nemcsak az volt tevé a feladata, hogy valóban irodalomná tegye az ifjúsági irodalmat, hanem hogy egyben korszerű irodalomná is tegye azt. A már kikristályosodott műfajokon belül, a lebetűségebe képest, modernizáljon is” – írja Lengyel Balázs, a magyar ifjúsági irodalomról külföldi olvasóknak készült összefoglaló cikkében. Majd megállapítja, hogy a líra az, ahol leginkább előre vagyunk, ahol teljes áttörést értünk el: „ma Magyarországon a költészet a vezető gyermekirodalmi műfaj”. Mi sem bizonyítja jobban a gyermeklíra növekvő rangját mint, hogy a hatvanas évektől már az szabja meg a minőséget, hogy sorra jelentek-jelennek meg Zelk, Áprily, Nemes Nagy, Rónay György és Takáts Gyula, tehát legjobb költőink gyermekverskötetei. Őket követve, a hetvenes évek elején

Csoóri, Beney, Horgas, Orbán Ottó és végül, de nem utolsósorban Tamkó Sirató Károly teremtetett modern, eredeti és értékes lírát. Még később Kiss Anna és Veress Miklós jelentkezett rangos és sikeres alkotásokkal. Még a magyar avantgard magányos óriása, Kassák Lajos is adott ki gyermekverskötetet (*Csillagok csillogjatok, virágzzatok*), Pilinszky János előbb a Magvetőnél jelentkezett *Aranymadár* című kötetével, amely négy verses mesét foglal magába, *A Nap születése* című könyvét viszont már a Móra Kiadó gondozta. Tandori Dezső művei egyedülálló színpoltot jelentenek gyermekkönyvkiadásunkban: verset, meseregényt és ifjúsági regényt egyaránt ír, a maga összetéveszthetetlen módján. A gyermekirodalom színvonalának emelkedését biztosította Mészöly Miklós, Hárs László, Szabó Magda és Végh György alkotókedve. A hatvanas években kezdett a gyerekeknek folyamatosan írni (az egyébként 1941-ben debütált) Bálint Ágnes, továbbá Tarbay Ede, Bakó Ágnes, Nagy Katalin, Csukás István, Sebők Éva, Gyurkovics Tibor és Marék Veronika. Nagy kritikai és közönségsikert „könyvelhetett el” Lázár Ervin *A bétfejú tündér* című mesekötete (1973-ban). Török Sándor *Habó, Ócsil, Habó, a tenger!*, *A varázsló* című irodalmi forgatókönyveivel, 1939-ben írt és közel negyven év múlva felújított *Kököjszi és Bobojsza* című Andersen-oklevéllel kitüntetett meseregényével, valamint 1945-ben keletkezett 1979-ben újra kiadott *Gilikoti* című munkájával gyermekirodalmunk élő klasszikusává avanzsált. Varga Katalin különleges ismeretterjesztő könyvei (*Gögös Gúnár Gedeon; Mosó Masa mosodája; Én, te, ő*) a hatvanas évek elején kezdtek meg tartós iskolai „karrierjüket”. Ekkor születtek meg a Janikovszky-Reber szerzőpáros első képeskönyvei, amelyek aztán páratlan hazai és nemzetközi sikert arattak, eddig több mint huszonöt nyelvre fordították le őket. 1973-ban elnyerték az NSZK állami díját (Deutscher Jugendbuchpreis) *Ha én felnőtt volnék* című könyvükért.

1958-ban a kiadó pályázatára írta Dékány András első kalandos ifjúsági regényét, amelyet számos hasonló zsánerű műve követett. Ezekért az író József Attila-díjjal tüntették ki. Az ő népszerűségét csak Hunyadi József, Rónaszegi Miklós, Fehér Tibor tudta megközelíteni. A korábban kompromittált és „kiátkozott” lányregény Gergely Márta, Thury Zsuzsa, Janikovszky Éva, Kertész Erzsébet, Szalay Lenke tolla nyomán sikeresen megújult, majd Szabó Magda művei (*Álarcosbál, Születésnap, Abigél*) meghozták e regénytípus igazi rehabilitációját és korszerűsödését. Népszerű történelmi olvasmányokkal gazdagította ifjúsági irodalmunkat Révay József, Hegedűs Géza, Földes Péter, Ignác Rózsa, Erdődy János és Takács Tibor. A politikai tárgyú ifjúsági regények sorából kiemelkedik Földes Péter *Mennyei páncélvonalat* című „krónikája”, Mesterházi Lajos *Pár lépés a batár* című könyve és az ugyancsak megfilmesített *Puskák és galambok*, Tatay Sándor alkotása, amely iskolai földolgozásra is került. Ezek már csak ezért is egy blokkba tartoznak, mivel 1919-es témájuk és szerzőiket éppen ezekért az opuszukért József Attila-díjjal tüntették ki. A jelen mindennapjait és esetenként a közelmúltat örököltette meg realista igényű és művészi fokon Takács Gyula, Vidor Miklós, Mészöly Miklós, Mezei András, Kántor Zsuzsa, Gerő János, Hárs László és Mándy Iván, akinek Csutak-tetralógiájából az első 1957-ben jelent meg (*Csutak színre lép*), de folytatása, a két évvel később kiadott *Csutak és a szürke ló*, a voltaképpeni remekmű, a magyar ifjúsági irodalom egyik klasszikus alkotása, alapműve. Külön fejezete lehetne dolgozatunknak Fekete István életműve, amelyet szintén József Attila-díjjal tüntettek ki – szinte csak Verne, Cooper, Karl May, Gárdonyi vagy Erich Kästner népszerűségéhez fogható az övé. Nemcsak a gyerekek, hanem a felnőttek körében is rendkívül nagy sikert arattak sajátos, új-

szerű állattörténetei. A *Tüskevár*, iskolai ajánlott olvasmány, s folytatása a *Téli berek* mellett a romantikus, történelmi témájú *A koppányi aga testamentuma* ugyancsak kedvenc olvasmánya a kiskamaszoknak. Bár a *science fiction* igazából csak az utóbbi évtizedben tört be mindent elsöprő divatjelenségként hazánkba, már a hatvanas években is született néhány figyelemre méltó (tudományos) fantasztikus regény – Csernai Zoltán, Fekete Gyula, Földes Péter, Ronaszegi Miklós, Fehér Klára, Botond Bolics György és végül, de nem utolsósorban Zsoldos Péter tollából. Az életrajzi regény mesterei mindenekelőtt Kertész Erzsébet, Székely Júlia, Erdődy János, Száva István és Földes Péter. Sajátos „műfajt” teremtett mondafeldolgozásaival Komjáthy István és Lengyel Dénes; Lipták Gábor pedig hazánk tájegységeinek regéit dolgozta fel elbeszéléseknek.

1974-ben Szegeden(!) létrehozták az első ifjúsági irodalmi folyóiratot, a *Kincskeresőt*. Ugyanekkor az iskolai könyvtárosi tájékoztató helyett megalapították a *Könyv és Nevelés* periodikát, amely eddig talán a legtöbbet tette a gyermek- és ifjúsági irodalom rendszeres ismertetése, kritikája, elméleti és gyakorlati problémáinak megoldása érdekében. Rajta kívül hébe-korba az *Élet és Irodalom*, a *Kritika* és elvétve a *Kortárs* közül tanulmányokat, recenziókat gyerekkönyvekről, ifjúsági regényekről. Az 1960-ban lezajlott „mesevita”, majd az évtized közepén a *Jelenkorban* közzétett vitacikk jelzik, hogy igyekeztek elméleti igényrel is foglalkozni jelenkori literatúránknak ezzel a méltatlanul elhanyagolt, háttérbe szorított ágával.

A Móra Kiadónak kezdettől hálás, de nem könnyű törekvése a legjobb költőknek és íróknak kedvet csinálni ifjúsági kötetek írására, s különösen az elmúlt tizenöt-húsz évben sikerült a nem kevésbé fontos ismeretterjesztő művekhez is jó tollú tudósokat és szakembereket megnyerni, mint Hermann István, Ágh Attila etc. A *Képes Történelem* sorozatban írt – többek között – Makkai László, R. Várkonyi Ágnes, Falus Róbert, László Gyula. Az *Igy élt...* szériába Karátson Gábor, Keresztury Dezső, Szilágyi Ferenc, Tüskés Tibor, Kiss Tamás, Lengyel Dénes, Péter László stb. Természettudományi ismeretterjesztő művekkel jelentkezett – hogy csak néhányukat említsem – Schmidt Egon, Koroknay István, Hédervári Péter, Farkas Henrik, Balázs Dénes, Greguss Ferenc. Kísikolásoknak szóló ismeretterjesztő könyveket írt Megay László, Ruffy Péter, Antalffy Gyula, Varga Domonkos, Tasnádi Kubacska András, Holdas Sándor, Berkes Péter, és a sort hosszan lehetne folytatni. Mérei Ferenc és V. Binét Ágnes *Ablak – Zsiráf* című munkája, az első képes magyar gyermeklexikon immáron 14 (időközben javított, bővített) kiadásban több százszáz példányszámban került piacra. Ugyancsak rendkívül kelendőnek bizonyult *A világ és az ember*, a korábbi ötkötetes *Gyermekenciklopédia* átdolgozott, együttes kiadása, amely szintén segédanyag a 8–10 éveseknek.

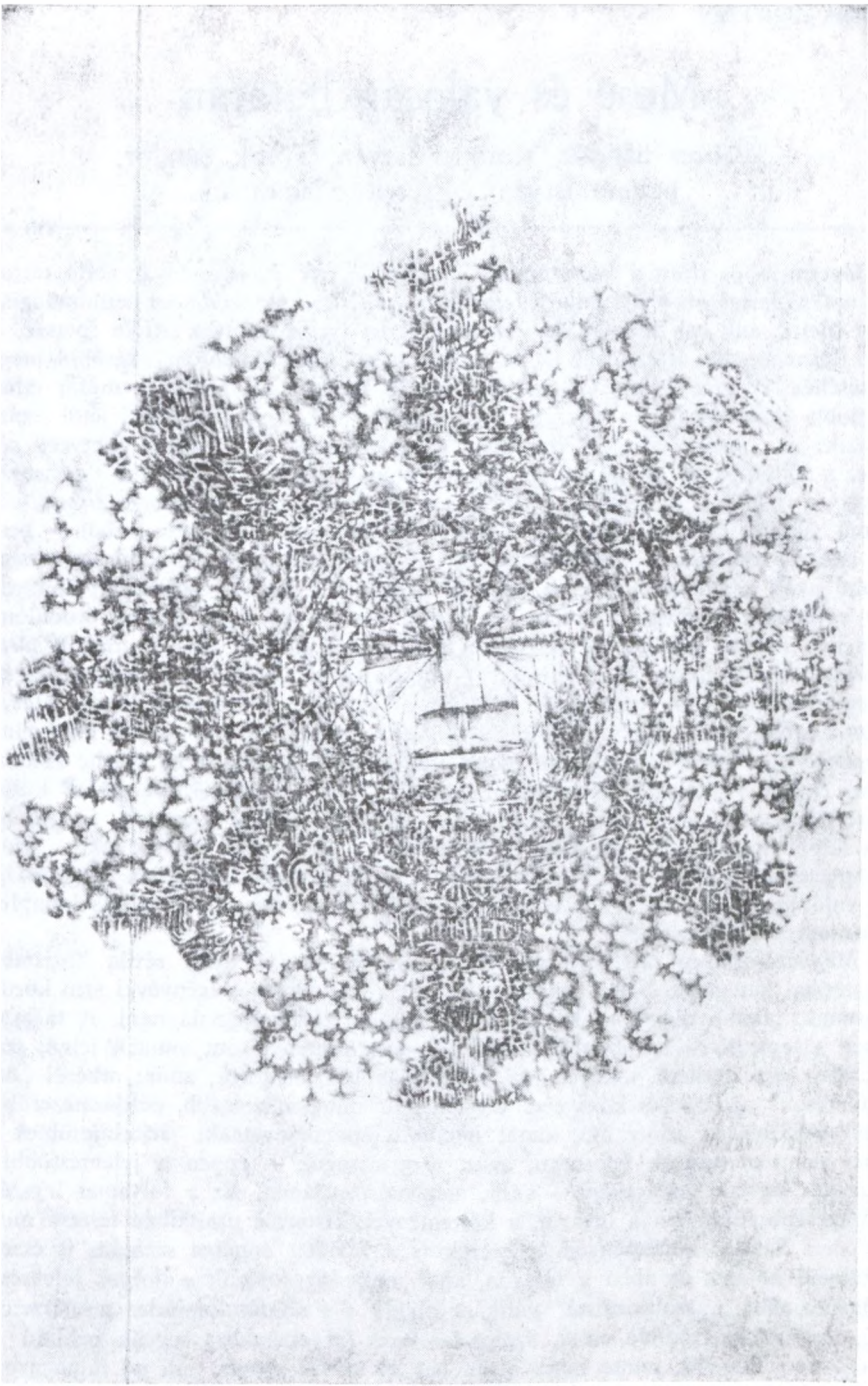
Az utolsó periódusnak egyik fő tendenciája tehát az ismeretterjesztő illetve – kisebb mértékben – a foglalkoztató könyvek arányának erőteljes növekedése; az évi könyvtermésnek körülbelül, átlagban 40 százaléka tartozik ide. Másik alapvető jellemzője ennek a tíz évnek a kiadott művek számának gyarapodása, és ezzel együtt a példányszám nagymértékű „felfutása”... Erre a konjunktúrális időszakra esik az olvasótábori mozgalom beindítása és fellendülése, kiszélesedése. Az írószövetség ifjúsági irodalmi szakosztálya, az úttörőszövetséggel és a Móra Kiadóval összefogva 1972-től rendszeresítette a székszárdi tanácskozásokat és ezzel nélkülözhetetlen fórumot teremtett elméleti, kritikai kérdések felvetéséhez, megvitatásához, az érdekelt szakemberek, írók eszme-

cseréjéhez. Negyvennegyedik nemzeti szekcióként 1978-ban a magyar bizottság is bekapcsolódott az IBBY (Ifjúsági Könyvek Nemzetközi Tanácsa) munkájába.

De térjünk vissza most már magukhoz a könyvekhez! A Móra Kiadó egyik örvendetes törekvése a színvonalas lapozók és leporellók, képeskönyvek kellő (példány)számban való (újra)kiadása, de az óvodásoknak már a klasszikusok (Petőfi, Arany, Vajda, Szabó Lőrinc, Radnóti, Babits stb.) alkotásaiból is adnak ízelítőt. És nem is olyan régen egymás után került kiadásra József Attila (*Világokat igazgatok, iveggolyókkal játszom*), Szabó Lőrinc (*Lóci óriás lesz*), Nemes Nagy Ágnes (*Szökőkút*), Hajnal Anna (*Mese az elefántról meg a jánkról*), Rónay György (*Mondd, szereted az állatokat?*) és Rákos Sándor (*Gyíkpalota*) című szépen illusztrált gyűjteményes vagy válogatott gyermekverskötete.

Ma is a gyerekkönyvtárak standard darabjai a következő verses összeállítások: *Antanénusz*, *Bóbita álmos*, *Cini-cini muzsika*, *Nefelegcs*. A fontosabb mesantológiák: *Icinke-picinke*, *Csupa mese*, *A mesélő kert*. Az RTV és a Minerva közös kiadásában jelent meg az Óvodások műsora anyagából az *Óvodások könyve*, amelyben versek, mesék, találós kérdések, sőt gyakorlati feladatok is találhatóak. A mesegyűjtemények közül többet is T. Aszódi Éva állított össze (*Minden napra egy mese*, *Első meséskönyvem*, *Második meséskönyvem*, *Harmadik meséskönyvem*), akinek szerkesztői tevékenysége szorosan összefonódott az elmúlt negyven év gyermekkönyvkiadásának történetével.

Újszerű, szövegben és rajzban egyaránt vidám mesekönyvet adott ki Mosonyi Alíz és Házy Ágnes *Budapesti mesék* címmel. Csukás István *Pom Pom meséi* című nagy sikerű könyvéért tavaly Andersen-diplomát kapott. Ezt a kitüntetést kapta 1982-ben Lázár Ervin *Berzsián és Dideki* című kötetéért. Az utóbbi tíz csztendő sikeres meseregényei közül hármat emelek ki; ilyen volt Mándy Iván *Arnold, a bálnavadász*, *Iszlai Zoltán Manóalagútja* és Nagy Franciska *A zöld ördögje*. A gyerektörténetek közül Kiss Dénes, Varga Katalin, Márton Klára, Bakó Ágnes, Verböczy Antal írta az igazán figyelemre méltóakat. Lírai hangvételű regényekkel tűnt fel a költő Kárpáti Kamil, és ígéretes alkotásokat jelentetett meg Kádár Péter, Kósa Csaba, Benkő Mihály valamint Berkes Péter, jóllehet az ő megítélésükből még hiányzik az irodalomtörténeti távlat. A történelmi regény kategóriájában mindenekelőtt Dávid Antal művei (elsősorban *Erdély nagy romlása* című trilógiája) garantálják a magas színvonal megtartását. A népszerű, realista igényű, mai környezetben játszódó ifjúsági regények számát szaporította Kende Sándor, Simai Mihály, Petrovác István, Doór Ágnes, Joó Katalin, G. Szabó Judit. Dániel Anna *Karambol* című regénye méltán részesült nemzetközi elismerésben, csakúgy, mint a valamivel kisebbeknek ajánlható *Világgá mentem* című Nagy Katalin-kötet: mindkettőt Gorkij-díjjal jutalmazták.

Mese és valóság határán

Weöres Sándor, Kormos István, Török Sándor,
Fekete István a gyerekirodalomban

Gyermek- és ifjúsági irodalom. E gazdagodó, ma is egyre gyarapodó tartományt szokásos az óhatatlanul „leminősítő” *alkalmazott irodalom* terminológiával illetni, ami azt jelenti, hogy e kategóriába tartozó művek afféle (persze, a szó legnemesebb értelmében vett) eszközök a „felnötti irodalom” későbbi megértéséhez. A másik, rangadó megfogalmazás *Lengyel Balázstól*, a műfaj talán legjobb esztétájától, az ifjúsági regényirodalom prominens művelőjétől származik: az igazi ifjúsági irodalom a „nagybetűs” irodalom szerves része, a különbséget mindössze az jelenti, hogy e művek címzettje a gyermek, vagy a kamasz (tartalmilag idézve az *Emancipáljuk-e a gyerekirodalmat* című cikket; ÉS 1973. III. 17.). A két megfogalmazás ütköztetéséből – nem is annyira rejtetten – kikristályosodik: olvasóvá nevelni, irodalomértésre hangolni azok a gyermek-, illetve ifjúsági alkotások fogják a gyerekeket, amelyek az egyetemes irodalom szerves, egyenrangú részei. Az olyan ifjúsági irodalom, amely *Pilinszky János, Nagy László, Tankó-Sirató Károly, Zek Zoltán, Weöres Sándor, Nemes Nagy Ágnes* lírájával, *Lázár Ervin, Csukás István, Janikovszky Eva, Tordón Ákos* öntörvényű, egyedi alakzatot teremtő prózájával, *Dávid Antal, Rónaszegi Miklós, Majtényi Zoltán, Hollós Korvin Lajos* történelmi regényeivel büszkélkedhet, nem szorul védelemre. S kinek jutna eszébe *Ander- sen, Bechstein, Benedek Elek* alkotásait, ifj. Gaál Mózes *Mildi meséit* külön tartományokba sorolni. Kis esszémben a legújabb magyar gyermek- és ifjúsági irodalom immár klasszikusnak minősült négy alkotójáról ejtenék pár szót, alapvetésként. Azon írók közé tartoznak, akik a meghatározatlan tárgyiasság, a valóság és az álom határán lebegő költészet, a mese és realitás komplex összhatására törekcszenek.

Meghatározatlan tárgyiasság. Hegel, majd Lukács György révén közismert esztétikai kategória. Nincs értelme a teljesség viszonylagos igényével sem körüljárunk, inkább témakörünk szempontjából szeretném megvilágítani. A tárgyak még a legrealisztikusabb műalkotásokban sem önmaguként vannak jelen, szavakban sem önthető, nyelven túli jelentéstöbbletet nyernek, amint átkerül „hasonmásuk” az alkotás közegébe. Ugyanakkor minél elvontabb, példázatszerűbb, szürreálisabb az adott mű, annál inkább elhomályosodnak, sejtelmesülnek a megjelenített tárgyak kontúrjai, azaz, tárgyiasságuk – éppen a jelentéstöbblet egyenes következményeként – válik meghatározatlanná. Ez a folyamat legszél- sőségesebb formában a lírában, a költemények bizonyos típusaiban testesül meg. Weöres Sándor költeményein a gyerek (s a felnőtt) önmaga számára is észre- vétlenül hajózik át abba a világba, ahol megsokszorozódik a dolgok jelentése, „lazurosabbá”, „szolarizáltta” válik az alakja – s ráadásul mindez természetes- sé, magától értetődővé válik. Számtalan vers jut eszünkbe, vegyük például a közismert *Regélőt*, szinte nincs olyan hat év körüli gyerek, aki ne fújna azon- nal: „*Három görbe legényke, róka rege róka*”. Abszolút hangzós, ütemes, pat- togó mondóka. A nyelv muzsikáját, áttételes jelentését, stílromantikáját tanul- ják meg a gyerekek e művek elsajátítása közben, s a ritmusérzékük is kitűnő-

en fejlődik. Verrükké válik Weöres olvasásakor a versből kikristályosodó beszédmód. A gyermeki derű és a bölcsesség alkot harmonikus egységet, felnőtt-költményeinek filozofikus hangoltsága testesül bennünk újjá.

Telitalálatosan jelenít meg konkrét hangulatokat is: „*Juli néni, Kati néni / letye-petye-lepetye*”. A pletykázó asszonyok rokka módján pergő nyelve kerepel e költeményből – anélkül, hogy bármiféle történet, vagy egyáltalán maga a pletyka szó elhangzana. A konkrét jelentést nem sugárzó, inkább a pletykázás lényegét kifejező szavak, a játékosan élénk vetített „nénikék” áttételesen mesélnek egy egészen hétköznapi élethelyzetről. Azaz a meghatározatlan tárgyiaság légköre megidézésének fő eszköze a nyelvvel folytatott magas szintű játék. Vagy úgy, hogy az idézethez hasonló halandzsaszavakat alkalmaz (legeklatásabb példa a klasszikussá vált „panyigai ü”). Máskor látszólag hétköznapi elemeket helyez meglepően egyedi megvilágításba: „lófejszéles ibolya virul”. Elmondhatjuk róla is, mint Arany Jánosról, hogy eredetisége a kompozícióban (is) rejlik, de soha nem hallott, újszerű szókapcsolatok megalkotásában is jeleskedik: „*Csija, csicsija rózsá / csicsija mályva!*” Az *Altatódal* muzsikája érzékelteti a leszálló este atmoszféráját, egyben ringat, becéz, valósággal átsegíti a gyermeket az álom birodalmába.

Weöres átvesz népi mondókákat is, de „megcsavarja” a szöveget, bonyolultabbá, sokrétűbbé teszi a csak látszólag egyszerű elemeket. A „*Csiribiri csiribiri / zabszalma*” szinte már slágergyakorissággal hallott költemény, hihetetlenül gazdag és sokszínű. A refrénszerűen ismétlődő nyitósor is számtalan variációt tartalmaz. A zabszalma, a négy csillag közt alvó kised, a szikrát lobbantó szellőlány, a fült katlanban szárnyatlanul szálló sült kappan, a lágy paplan, a forró ág – tökéletesen összetartoznak ritmikailag és jelentésánál. Minden egyes kép zárt egységet alkot. Mesés képzeteket, látomásokat ébreszt mind a felnőttekben, mind a gyermekekben, tesztként is izgalmas volna, minő gondolatokat vált ki e költemény különböző embertípusokból.

S végül, hogy bizonyítsuk, nem csupán szólam, hogy a Weöres-versek egyszerűségükben is mennyire összetettek és filozofikusak, gondoljunk csupán a *Falusi fiú a városról beszél* című költeményre. Az elidegenedésről vall egyszerűen, a gyermek sajátos látószögéből, sőt, az önmagunkkal való azonosság megkérdőjelezésének bizonytalanságélményét is föltárja.

Népi szürrealizmus „Hol volt, / hol nem, / messze, messze / volt egy boglyos lompos / loncos / és hozontos...” Na, kicsoda? – kérdezhetnénk a versimádó gyerekektől, akik nyomban folytatnák, kapásból: „Vackor nevű kicsi medve”. A piszén pisze kölyökmackó „édesapja” *Kormos István* (1923–1977) mesekönyvei a legnemesebb veretű műalkotásai, népi szürrealista felnőtt- és gyermekkölteményeivel egyetemben. Sokat töprengtek barátai, tanítványai, a „Kormos-egyetem” hallgatói, a költő mágiájának titkán. Lenyűgöző szókincsének kimeríthetetlen gazdagsága. Mosonszentmiklósi, lébényi, szigetközi ízes kifejezések, a párizsi utca nyelve alkot sajátos szintézist a műveiben. Ósmagyar, kemény, pogányveretű zord szavak és jellegzetes, letagadhatatlanul huszadik századi beszédfordulatok döbbenetes párosítása alkot bennük az álom és az ébrenlét, a valóság, a mese, a mágia határán létező, varázslatos világot. Szabó Lőrinc 1945-ben *Naplójában* így ír róla: „fiatal, tehetséges költő, sok groteszk ötlettel az írásaiban: szürrealizmus népi, magyar hangon”. Kormos István legszívesebben Yorickkal azonosította magát. Shakespeare Hamletjének közvetett szereplője, a királyi udvar bohóca – Yorick – koponyáját tartja kezében, az örök töprengő gondolkodó ember szimbólumává növekedett dan királyfi, egyik felejthetetlen monológja közben. Egyik kőtetének címadójává

tette a legendás bohócot (*Szegény Yorick*). „*Halálón túl kicsit / mondjuk öt-százöt évvel / senki sem tudja rólam / hogy én valék Yorick / koponyám part-ra vetve / fűrészszel elfelezve / egy jó öreg sírásó / pobárnak kinevez / széléről kortyint a jecske*”. S a gyermekfülekre hangolt, játékosan groteszk szemlélet eszközeit is kézzel fogható, áttetsző egyszerűséggel alkalmazza. Hétköznapi képeket és fordulatokat helyez szokatlanul egyedi párosításba. Mennyire kifejező a „piszen pisze” szerkezet, s korábban senkinek sem jutott eszébe, pedig látszólag kézenfekvő a mackó „dupla fitosságának” kifejezésére. Persze, csak utólag tűnik „evidensnek”, miután Kormos már kitalálta nekünk. Vagy az apró-cseprő helyét a „cseprő-apró” összeállítás. Az egyik, szinte közhelyesre koptatott kifejezés lekicsinylő kisugárzása, valamilyen dolog jelentéktelenségére utal. A Kormos-féle megfordítás egyben „átfordítás”, ilyen formában az összetétel kedves, bensőséges hangulatot sugall. A hármaskönyv (*Mese Vackorról, egy pisze kölyökmackóról; Vackor világot lát; Vackor az első bében*) költőjének életútját példázza fanyar, kesernyés – alapjában mégis derűs hangnemben. A faluról érkezett, a megalopoliszban magányosan esetlő-botló, tiszta eszével, meséivel mégis győzedelmeskedő „*lompos, / loncsos / és bozontos. / piszen pisze kölyökmackó*” maga a költő. Műfaji szempontból páratlan fegyvertény, hogy visszaszerezte a verses meseregény hitelét, amelyet az ötvenes évek didaktikus, klapanciákba szedett történetei járattak le. Mindhárom alkotás rimelése, időmértékes ritmusa, s maga a történet is lendületes, sodró. A metrumok hol szabályosak, hol pedig csapongva széttöredezettek, ahol a mű belső líkretése diktálja, maga a verselés is bravúros, a műnemen belül szinte egyvedüláll. Verses meséit (*Az égig érő fa, Ezhaj csibe kas stb.*) is igazi költői teljesítménnyé szublimálja ez a briliáns formakészség, a groteszk képzettársítások és a szabályos versalakzatok összhatása. Félreértés ne essék, e művek gyerekekhez szólnak. A hétköznapi eseményekbe Kormos elbúvülő természetességgel szövi a mesés elemeket, Vackor, a piszen pisze kölyökmackó elmegy a gyermekóvodába, az embergyerekek iskolájába, a nyelvükön beszél – s ezt elhisszük neki. Csak az képes ilyen minden kételyt elsőprő erővel összebékíteni a leglebegőbb, legelvontabb mesevilágot a legmindennapibb tartományokkal, aki olyan tisztán megőrizte magában a gyermeket, mint Kormos István.

Órzd magadban a tündéreket. „Az egészen kicsi gyerek ma abba a világba nő bele, ahonnan a mese hiányzik. De, ha szerencséje van, megtalálhatja a törpéket, s a tündéreket vénségére is” – nyilatkozta *Török Sándor*, a *Hiradó*, a Móra Kiadó gyermekirodalmi folyóirata 83/8-as számának, nyolcvanadik születésnapján. A gyermekirodalom nagy nesztora egyedülálló regényműfajt teremtett újabb magyar literatúránkban. A mese és a valóság nála is lenyűgöző természetességgel fonódik össze. Ugyanakkor hajszálpontosan ketté is válik, mégpedig úgy, hogy egyszerre láttatja a „valóságot” kétféle hőstípus szemüvegén át. Az egyik, a „gyermek”, akinek igazi királysága van (*Falotka királysága*). E birodalom lakói: a varázsló (*Csilicsala csodái, Csilicsala újabb csodái, Csilicsala legújabb csodái*), *Kököszi és Bobojsza*, a törpék (ld. még *Gilikoti*, *Hahó*, *Ócsi*), tündérek, királyok, sárkányok. A másik alapfigura a „*felnőt*”, aki e terrénomat nem látja, vagy nem akarja látni. Akinél a „gondoskodás elrejtja a gondot”, aki nem látja a fától az erdőt. *Török Sándor* életművében szinte lépésről lépésre láthatjuk, mennyire finomul-mélyül a kétféle világ ábrázolása, s ettől a kapcsolatuk is egyre differenciáltabbá lényegül át. A *Csilicsala*-trilógia első részében meseregény-irodalmunk klasszikus hőse, *Balogh Gyuzsi*, az ötvenes évek Budapestjének *Rosszcsont Ferkója*, legtöbbször még

egyedül idézi meg Csilicsala bácsit, hogy kimentse őt valamiféle veszélyhelyzetből, vagy teljesítse olyan kívánságát, amely szerinte könnyebbé varázsolja az életét. A jó varázsló úgy döbbsenti rá Gyuszit kívánalmainak képtelen voltára, hogy szó szerint és ad absurdum fokozva teljesíti azokat, rácbresztvén hősét, hogy elkövetett tetteink felelőssége alól a mese sem menthet föl bennünket, hiszen szigorú, sokszor a valóságnál is szigorúbb törvényei vannak. A trilógián belül csodáról csodára, kötetről kötetre haladva bővül a varázsló-idézők száma, s nem csupán Ágival, Gyuszi kamasz „kapcsolatával”. Már azok a felnőttek is láthatják, akik megőrizték magukban a gyereket. Csilicsala bácsi – s persze Török Sándor, soha nem hódol be a gyermekifjúsági művekben közismert *tiszta kicsinyek–romlott nagyok, vagy vásott lurkók–jóságos felnőttek* sémának. A gyerekek vásottak és jólelkűek, a felnőttek esendők, ám hőlesek, azaz, sokrétűen valóságosak. A gyermeki *tabula rasat* a felnőtt is megtarthatja magában. Csilicsala bácsi hitetlenek számára is megjelenik valódi barátságos felnőttárcát öltve a második részben, mindenki maga eldöntheti, kinek nevezi és hiszi. A trilógia második részében, s Török Sándor gyermekalkotásaiban általában nem a *valóság* és a *mese*, hanem a *puszta valóság* és az *igazi világ áll* szemben egymással. Az utóbbi a reális és szürreális létezők, a valóság és a transzcendencia természetes kettősségét magában foglaló „totális igazság birodalma”, melyben a nádpálca és a varázspálca, kisebb testvérünk és a törpék, a tanár úr és a varázsló – egyaránt létező személyek, csak más dimenziókban, amely dimenziók viszont lépten nyomon „találkoznak”, ütközésükből egyedülálló tündérország bontakozik ki. Az abszurd gyermekmese a trilógia harmadik részétől kezdve már-már szürreállissá fokozódik. Az „igazi valóságábrázolás” komplex, bonyolult pompájában a Kököjszi és Bobojsza történetekben, s a Falatka királyságában bontakozik ki. E művekben a törpék, a mesehősök egy valódiabb, igazabb világból jönnek el hozzánk – tehát az embertől függetlenül is léteznek, hinnénk. Ám a dolog még ennyire sem egyszerű. A *Habó, Őcsi* főhőse, (Balogh Gyuszi öccse) mondja ki: olyat nem tudok kitalálni, ami nincs. Azaz – a fikció ugyanúgy létezik mint a valóság, Ám, ha létezik, azaz valóság – akkor nem is fikció és kitaláció. A gyerekek e műveken át korán megérthetik az abszurd, a „parttalan realizmus” lényegét, még ha egyelőre nem is tudják megfogalmazni – s ez fölbecsülhetetlen érték, mely Török Sándort a világirodalom olyan nagyságrendű alkotói közé emeli mint a Csudálatos Mary-történeteket alkotó *Travers*, vagy az Alice-kalandok szüldője, *Carrol*.

Szimbólunképzés és mikronaturalizmus. Ifjúsági regényirodalmunk másik nagy klasszikusa (kinek életművét a Móra sorozatszerűen jelenteti meg) *Fekete István*. Műveiben megszemélyesített állatok, növények, természeti elemek, romantikusan eszményített hősök, s jóízű népi figurák élnek együtt. Mese és realizmus, költészet és tudományhűség ötvözete, szintézise alkot sajátos, egyedül életművét. De míg Török Sándornál a fikció és az empiria küzdelméből egyértelműen az előbbi kerül ki győztesen – hiszen a hétköznapok is a mese varázsköntöskéből bújnak elő – addig Fekete István műveiben a legtudományosabb értelemben vett valóság törvényei a legmerészebb fantasztikumot is fogva tartják. Az író történelmi kalandregényei (*Hajnal Badányban, A koppányi aga testamentuma*), az ember és a természet viszonyát ábrázoló mai ifjúsági regényei, s az állatregények közül az utóbbi kettő a meghatározó. (Mind a négy írónál a gyermek- és ifjúsági művekre korlátozzuk megjegyzéseinket.) Ezen belül, mennyiségi szempontból is az állatregények a legjelentősebbek. E regények-novellák központi hőse egy-egy állat, akiknek Fekete István öntudatot vará-

zsol. Ám ezt a mesére jellemző sajátosságot rendkívül óvatosan, szinte szemérmesen ajándékozza egy-egy figurának. „*Fekete István művészi tudatosságának meghatározó jegye éppen az, hogy állathősei egymással való érintkezésükben vagy belső monológjukban a feltétlen hibetőség határain belül mozognak. Csak annyit fordítanak le magukból a mi fogalmi nyelvünkre, amennyit természetes viselkedésükből, életmódjuk ismeretéből bátran tulajdoníthatunk nekik*” – írja Lengyel Balázs a *Filmvilág* 1982/1-es számában (*A róka, mint legkisebb királyfi*). Bogáncs, a kutya, Lutra, a vidra, Kele, a gólya, Csi, a fecske, Kata, a kotlós (Huszonegy nap), Cinyi, az egér, Vuk, a róka mind-mind a mese, a romantika – ám egyben a már-már tudományos, szinte *scientista* valóságghűség és precizitás jegyében és igényével jelennek meg e művekben. Bogáncs, a terelő pumi (puli és komondor keveréke) határozottan szereti a gazdáját, Galamb Mátét, az öreg juhászt. Ám amikor a csapdába esés után új pártfogói támadnak, akik jól bánnak vele, nem hal meg látványosan az eredeti tulajdonosa utáni reménytelen sóvárgástól, mint a hűség szimbólumává növelt ebek a romantikus regényekben és mesékben. A szökésre is akkor vállalkozik csupán, amikor a véletlen alkalmat szolgáltat erre. Azonkívül, hogy gondolkodó lény, úgy viselkedik, mint ahogyan ezt egy átlagon felüli képességű kutyától a valóságban is elvárhatjuk. Fekete István állatábrázolásának különlegességét érezkelheti minden néző, illetve olvasó, ha megtekinti *Dargay Attila Vuk* című rajzfilmjét, majd elolvassa az író kisregényét. A rajzfilmen – Lengyel Balázs idézett cikkének címére utalva – valóban egy mindenkinél furfangosabb, ügyesebb legkisebb királyfit látunk rókabőrben. Fekete István regényében pedig egy átlagon felül ravasz, intelligens róka szerepel, aki viszont rókához méltóan viselkedik, képtelen lenne olyan emberi fortélyokra, mint amivel filmbeli névrokona kiszabadította például a rókalányt a „simabőrű” börtönéből.

Fekete István tudatos állatokat ábrázol, nem állatszimbólumokat alkot. Kivéve a két bagolytörténetet, a *Hu*-novellát, illetve regényt. Az előbbi egy uhu házaspár, az utóbbi az emberek fogságába került utódjuk története. Az apa és a fia Hu, bár megtartják ragadozó tulajdonságaikat, annyira elvont gondolkodásra képes lényekké váltak, hogy egyben a bölcsesség szimbólumának is fölfoghatjuk őket. Az író életművének másik csoportját az ember és a természet viszonyát ábrázoló ifjúsági regények alkotják. A *Tüskevár*, s folytatása, a *Téli berek*, a műfaj klasszikussá nemesedett alkotásai. Tutajos és Bütyök, a fővárosi életből a Kis-Balaton menti községbe, a nádasba, a természetbe szabadult két kamasz, s Matula bácsi, a mindentudó öreg pákász története, ha máshonnan nem, *Fejér Tamás* kitűnő tévéfilmjéből – közismert. A természet bölcsességre, emberszeretetre nevel. A civilizáció „bántalmaitól” szenvedő ember számára gyógyírt jelent, önmagunk megismerésére, hamis nézeteink módosítására készítet. E humanista tanítást sugallják Fekete István megszemélyesített állatai, fáji, rétjei – s a természetközelen élő, a mese és a valóság törvényeit egyaránt ismerő emberek.

E SZÁMUNK SZERZŐI

Adám Tamás költő (Balassagyarmat); *Borbély Tibor* költő (Bp.); *Brun-
da Gusztáv* népművelő (Salgótarján); *Csala Károly* fordító (Bp.); *Csa-
nády János* költő (Bp.); *Csepeli Szabó Béla* költő (Bp.); *Csokonai Atti-
la költő*, a Móra Kiadó munkatársa (Bp.); *Korill Ferenc* Nógrád M.-i
Moziüzemi Váll. ig. (Salgótarján); *Kőrössi P. József* költő (Bp.);
Kőváry E. Péter író (Békéscsaba); *Mészáros György* ciganológus (Eger);
Petőcz András költő (Bp.); *Pósa Zoltán* író, Móra Kiadó munkatársa
(Bp.); *Dr. Romsics Ignác* tudományos munkatárs (Göd); *R. Várkonyi
Ágnes* történész (Bp.); *Sarusi Mihály* író (Békéscsaba); *Tandori Dezső*
költő (Bp.); *Veres János* költő (Rimaszombat).

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG ELNÖKE:

Dr. Horváth István

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG TAGJAI:

Csik Pál

Dr. Fancsik János

Fűzesi István

Németh János István

Dr. Szabó Károly

Dr. Tamáskovics Nándor

Tóth Elemér

A SZERKESZTŐSÉG TAGJAI:

Dr. Bacskó Piroska (cikk, tanulmány)

Kojnok Nándor (szépirodalom)

Dr. Praznovszky Mihály (hagyomány)

Czínke Ferenc (művészet)

Pál József szerkesztő (kritika)

Főszerkesztő: **BARANYI FERENC**

A Nógrád Megyei Tanács VB. művelődési osztályának lapja,

Főszerkesztő: **BARANYI FERENC**. Szerkesztőség: 3100 Salgótarján, Arany János út 21. Telefon: 14-386.

Kiadja: a Nógrád Megyei Lapkiadó Vállalat. Felelős kiadó: *Bdint Tamás* igazgató. Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, a Posta hírlapüzleteiben és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál (HELIIR) Budapest V., József nádor tér 1. - 1900 - közvetlenül, vagy postautalványon, valamint átutalással a HELIR 215-96162 pénzürgalmi jelzőszáma. Egyes szám ára 16 Ft, előfizetési díj fél évre 48 Ft, egy évre 96 Ft. Megjelenik kéthavonta. *Kéziratokat és rajzokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.*

ISSN: 0333-1867.

Index: 23-923.

Készült a Nógrád Megyei Nyomdaipari Vállalat salgótarjáni telepén, 3,6 (A/1) ív terjedelemben.
P. v.: *Kelemen Gábor* igazgató. 85.41834 N. S.

Ára: 16,- Ft

PALÓCFÖLD